

НОВИЙ Літопис

THE NEW CHRONICLE

Ч. 11. Рік IV.

No. 11. Vol. IV.

Квітень-червень — 1964 —

April-June

WINNIPEG, CANADA

НОВИЙ ЛІТОПИС

КВАРТАЛЬНИК СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ, НАУКИ Й МИСТЕЦТВА

Видає: Видавниче Т-во „Новий Літопис”

РЕДАГУЄ КОЛЕГІЯ

Головний редактор д-р Юрій Мулик-Луцик

Передплата: на рік — \$3.00; окреме число 75 ц.

The NEW CHRONICLE

SOCIAL, SCIENTIFIC and ART QUARTERLY

Published by: The New Chronicle Publishing Society

Edited by EDITORIAL COMMITTEE

Editor-in-chief: Dr. G. Mulyk-Lucyk

Subscription: \$3.00 a year; 75c. single copy.

Address: THE NEW CHRONICLE,

P. O. Box 3525, Sta. "B",

Winnipeg 4, Man.

Ч. 11

Квітень-червень

Рік IV

З М І С Т :

	Стор.
Редакційна: ВЕЛИКИЙ СУДЯ РАБІВ	1
Платон Лом: БИЛИНА ПРО ТУРАСЯ	6
Платон Лом: ПІСНЯ ПРО ТАРАСА	7
Д-р Юрій Мулик-Луцик: ДО МЕТИ Й МЕТОДІВ ДОСЛІДЖЕННЯ МОВИ ТВОРІВ ШЕВЧЕНКА	8
Дипл. інж. Лев Биковський: МИХАЙЛЮ ОЛЕКСІЄВИЧ ВЕТУХІВ	21
Д-р В. Трембіцький: ДО ПИТАННЯ УКРАЇНСЬКО-ГРЕЦЬКИХ ДЕРЖАВНИХ ВІДНОСИН	33
Д-р Роман О. Климкевич: ГЕРБИ МІСТА ЗАПОРІЖЖЯ	38
Анатоль Брус: „ПОРУГАНІЕ КАНОНОВЪ” ИЛИ ДНИ НОВЫИ	45
Дипл. інж. Лев Биковський: ЗВЕНИГОРОДСЬКА КОМЕРЦІЙНА ШКОЛА — (продовження)	51
Проф. Дмитро Соловей: ВАСИЛЕНКО, МІЛЮКОВ І САМОСТІ- НІСТЬ УКРАЇНИ В 1918 р.	63
Яків Танцюра: З ШЕРЕГУ СЛАВНИХ	75
Л. Б.: З ДІЯЛЬНОСТІ ДЕНВЕРСЬКОЇ ГРУПИ УВАН	76
РЕЦЕНЗІЇ	78
ПОЖЕРТВИ НА ВИДАВНИЧИЙ ФОНД	80

Обкладинка М. Битинського

Printed by Trident Press Ltd., 214 Dufferin Ave., Winnipeg 4, Man.

НОВИЙ ЛІТОПИС

Квартальник суспільного життя,
науки й мистецтва

The NEW CHRONICLE

Social, Scientific
and Art Quarterly

Authorized as Second Class Mail by the Post Office Department,
Ottawa, and for Payment of Postage in Cash.

Ч. 11. Рік IV. Квітень-червень 1964

No. 11. Vol. IV.

РЕДАКЦІЯ

ВЕЛИКИЙ СУДДЯ РАБІВ

(У 150-ліття народження Т. Шевченка)

Цього року сповнюється 150 літ з того часу, як Тарас Шевченко народився.

Але для тих, що не збагнули істини „Кобзаря”, або боязко втікають від неї, — це буде ще одна велика тризна похоронів Шевченкового „Кобзаря”, щоб на рідному небі того пиру не бачити огненного Шевченкового мемен-то: Мане-текель-фарес!

Доля Шевченка — Духа є велетенським побільшенням долі Франкового Цехмістра Купер'яна. Коли блискучі, але ледачі патриції не оборонили міста, то з ремісничою челяддю оборонив його цехмістер Купер'ян. Невигідний був достойним патриціям герой Купер'ян, тому вони поступили з ним „гонорово” й „патріотично”: рішили вбити його, поставити йому пам'ятника, і по смерті шанувати його, — створити культ героя Купер'яна, проголосити національним святом.

Подібно Шевченкові ставлять пам'ятники, проголосили його національним святом, але ідеї й імперативи Шевченка похоронили в могилу нездійснення їх.

Це не випадок, що в Україні першим, хто дохитрився відкупитися від Шевченка пам'ятником, був москаль Постишев, — це він з благословення Сталіна поставив Шевченкові у Харкові першого пам'ятника. Він знав, що пам'ятник не переродить духа рабів, коли їх навіть живе

слово Шевченка не переродило. Пам'ятник — це гарна річ, коли за ним є духовий паритет у душах фундаторів пам'ятника. Але коли, забронзувавши Шевченка в металі пам'ятників, залишали з нього тільки ім'я, портрет і обкладинка „Кобзаря”, — усю ж решту похоронили, то пам'ятник стає символом смерті, а не життя.

Пилат звелів над розп'ятим Христом у терновому вінці написати, що Ісус — „цар юдейський”. А в нас Шевченко проголошений „національним пророком”. Але чи всі ті, що так величають його, дійсно визнають його пророком?

Пророк посилається Богом для переродження й двигнення з упадку духа народу, щоб з юрби перетворити його в націю; щоб кожен член народу був л ю д и н о ю, гідною цього імені: щоб мав рівний і твердий моральний хребет, щоб кожен був гідним членом своєї нації. І людська, і національна гідність невідлучні одна від одної. Хто буде злодієм як людина, той буде злодієм як член нації, і навпаки.

У нас же постать Шевченка спотворили: переробили її „по образу й подобию” своєму на „політикмена”. У нас утвердився догмат, що Промисл Божий послав Шевченка пророком не для нас, а для ворогів — щоб Шевченко проповідував мораль ворогам нашим, і переродив їх з вовків на голубів. А до нас його пророцтво не відноситься, бо ми вже зроду ідеальні, святенькі, лицарські, — втілення всіх чеснот! Пророків нам не треба!

І так Шевченко в нас відіслали на „місію” до ворогів, щоб він воював з ними за нас; і зроблено все для того, щоб приховати цю істину, що він був посланий лише і тільки для нас, щоб учинити Останнє Судилище над грішниками серед земляків своїх.

Вода з вищого позему невблаганно заливає простір нижчого позему. Так і сильніші неминуче поглинають слабших. У печерній добі поглищували дубинами і п'ястуками, а тепер атомними бомбами, або голошенням світового „миру” та всякими „об'єднаннями” й „поєднаннями” — як світськими, так і церковними, щоб в обіймах душити

свої жертви, і прислонити це історичнм світовим юдининим поцілунком на вершинах.

І найбільша трагедія не в тому, що вищий позем сили неминуче заливає нижчий, — бо це закон природи, якого не можливо змінити. Трагедія в тому, коли провід народу вибирає собі нижчий позем, самохіть наражуючись на загибель; вибирає собі нижчий позем духа.

Шевченко був посланий не нате, щоб перероджувати душі ворогів українського народу, щоб вони поставали святими, і не нападали на Україну. Шевченко був посланий нате, щоб переродити духа свого власного народу на духа сильного, щоб він витримав сувору пробу боротьби за існування, — бо слабі гинуть, сильні перемагають. Історія ж судить не сильних, не переможців; вона судить слабих. Коли бандит перемагає, — світ проголошує його святим; коли святий програє, — світ проголошує його бандитом. Світ таким був і є.

Дух Автора „О полку Ігореві”, дух Івана Вишенського, дух Мелхиседека Значка-Яворського вселився в одну велику постать, і так настало пришестя українського „бича Божого” в особі Шевченка, щоб вчинити суд над чорним демоном рабства, що споконвіку заражувало організм нації, і було причиною упадку давньої української імперії та запорукою успіху інвазій чужих полчищ на Україну.

Які простакуватو-дитячі тенденції в наших „інтелектів”, що намагаються замазати в „Повісті временних літ” голос з України до варягів: „Прийдіте і княжіте в нас!” Та чи той голос був голосом того рабського посольства, чи може того посольства й не було, але був той голос у серці „провідників” народу, яка ж тут різниця? Якщо це лиш легенда, то вона зродилася в щирому бажанні духового „холуйства” її авторів.

Шевченко нещадно судить рабство серед „мертвих, живих і ненароджених”, серед „в Україні і не в Україні сущих земляків”. Він судить рабство в усіх часах минулого, судить його за своїх часів, судить його у всіх часах майбутнього. Духових рабів він судить і в Україні, і тих, що

поза Україною — в розсіянні по світі. Перед його судом не сховає „рабів незрячих” ні час, ні простір. Перед його слідчим оком ясновидця не сховається рабська душа ні за заслоною титулів, ні за маскою вченості. Бо ж навіть „невчене око загляне вам в саму душу глибоко”, — грозить він титулярним провідникам духового кріпацтва. І він пророкує їм, що українські народні маси своїм здоровим розумом та інтуїцією побачать у своїх провідників духове плазування перед чужими, — „дознаються небожата чия на вас шкура!”

„Дядьки отечества чужого” на національній сцені стоять на високих ходулях у позі героїв і величають себе титулами провідників у боротьбі за волю народу. Але ця боротьба є боротьбою лише за те, щоб фізичні чи духові кайдани „гіршого” чужинця змінити на фізичні чи духові кайдани „ліпшого чужинця”. Отже, коли вони кажуть, що боряться за волю, то в дійсності вони лише „кайданами міняються, правдою торгують”.

Раби притяма пруться в „німецькі землі, у чужії” — взагалі до всякого чужого пана, бо відчують духову потребу служити йому, поєднатися, чи об’єднатися з ним у ролі побігушого, служашого, — щоб бути „варшавським сміттям, гряззю Москви”, та всіх інших чужих столиць. Бо вони вирости в чужій, не українській сфері духа, — і Шевченко накладає на них вічне прокляття: „Щоб там і здихали, де ви порости!”

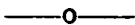
Раби потішають себе тим, що Шевченко назвав по-йменню лише рабів Москви й Варшави, а рабів — „сміття й грязі” Берліна, Парижу, Риму, Константинополя він не назвав, отже їм сміливо можна проголошувати, що наша „релігійно-моральна батьківщина є в Римі”, або: „центр українства є в Римі”, або: нехай Константинополь править нашою Церквою, або: „ми повинні прийняти духовість сходу”, або: „ми повинні прийняти духовість заходу”, або: нехай нам чужинці дадуть і утримують українознавство! Але дарма потішають себе ідеологи сервілізму, що, мовляв, не вільно бути лише рабом Москви й Варшави, а рабом столиць решти світу — вільно! Шевченко викляв раб-

ство супроти всіх „чужих земель” з їхніми столицями! Він начепив на їхні плечі ярлики „гнучкошиєнків”, що їхня філософія полягає в тому, щоб дістати від чужинців ласкаву „дулю, чи півдулі — аби під самий ніс”, в формі титутлів, канонізацій, „визнань”.

Раби, які втікають з поневоленої України в чужі землі, щоб знайти там волю, не знайдуть її й там; бо вони вірять, що є лиш фізична неволя, а не знають, що існує ще гірша неволя — невидимі кайдани на душі; і раби везуть з України свою духову неволю в чужі країни, щоб знайти собі ліпшого, „культурнішого” пана, і вони називають це „високою міжнародньою політикою”; вони носять свою неволю з собою, в душі, і не можуть з нею розлучитися, немов тіло метвеця, в яке вселився сатана!

Раби дійшли до такого ступеня рабської досконалості, що навіть „визнали” Шевченка, — визнали в тій непохитній вірі, що Шевченків суд відноситься лише до урочених, до неіснуючих рабів, чи якихось рабів на Марсі. У них не вистачило навіть стільки свідомості й мужності, що були у христопродавця Юди, який, коли Христос сказав, що один з учнів видасть Його, спитав лукаво: „Чи не я, Господи?” Коли ж Шевченко вчинив вічний суд над рабами, то ніхто з них не спитав: „Чи не я, Пророче?”

Після короткого глухого бунту серед ватажків рабства проти Шевченкового суду рішили: „коли не можете знищити його, то візьміть його між себе”. І вони з ясно підозрілою скорістю і легкістю „визнали” Шевченка „пророком у краю своєму”; і сталося „чудо” навіть всупереч євангельській істині, яка каже, що „немає пророка в краю своєму”. Так, тут справа в тому, як хто розуміє поняття, зване „пророком”. Але в нас навіть не питають: чи Шевченка визнали „пророком” за те, ким він у дійсності є, чи за те, ким він не є?

Платон Лом

БИЛИНА ПРО ТУРАСІЯ

У прадавні літа та й у нашій землі
Люди впали там у заклятий сон.
Із далеких сторін до них змії прилетів,
Щоби душу в них їхню викрасти;
Душу викрасти, з грудей виссати,
Щоби дух чужий їм підкинути.

І з'явився тоді великан Турасій,
Побідив, прогнав того змія він;
Словом дивним таким наш народ побудив:
„Уставайте ж всі зо сну мертвого;
Зо сну мертвого, зо сну клятого,
Що навів на вас змії той гаспидський!”

І прославив народ Турасія тоді,
За жерця узяв собі першого.
А коли час настав умирати йому,
Турасій сказав слово людові;
Слово людові у землі усій,
Як на ложі був передсмертному:

„Зоставляю я вам книгу звану „Щезар”,
Превелика там тайна сказана:
У цій книзі я вам свої чари лишив,
Щоби ними ви та й спасалися;
Всі спасалися від сну клятого,
Що наводить змії отой гаспидський.

Але книгу мою, тайну книгу „Щезар”
Треба знати як відчинити вам:
Доробіть же ключі, і відкрийте самі,
Тоді тайну в ній прочитаєте;
Прочитаєте, і пізнаєте,
Як від змія сну вам спасатися.

Турасій вже помер, тайну книгу лишив,
І народ її за святу прийняв;
Та відкрити її ще ніхто не відкрив,
То ж не знає люд, що там сказано;
Що там сказано, що написано
У „Щезарі” тім зачарованім.

Та з'явилися в нас темні духи такі,
Що наш давній сон та й захвалюють.
Їх той змій підіслав потаємно до нас,
Щоби змієві піддалися ми;
Піддалися ми, сном поспалися,
І взяли собі в тіло дух чужий.

І не чують намовлені шуму тих крил,
І не вірять вже, що то змій летить;
І до книги „Щезар” не шукають ключа,
Бо хотіти вже не хочуть ніяк,
Не хочать ніяк, — горе люте вам!
Що ж то буде вам засипаючим?

Платон Лом

ПІСНЯ ПРО ТАРАСА

Широко, далеко, усіми світами
На долах, на просторах вод
Ведеш на вершини високі шляхами,
Тарасе, ведеш наш народ.

Те слово могутнє, твій дух Заповіту
Сповняти даємо обіт.
Ми всі, як один, по краях всього світу
Ми плем'я твоє, ми твій рід.

Широко, далеко, по світі усюди
Твій голос лунає кругом:
Нехай українець ніколи не буде,
Ніколи не буде рабом!

Юрій Мулик-Луцик

ДО МЕТИ Й МЕТОДІВ ДОСЛІДЖЕННЯ МОВИ ТВОРІВ ШЕВЧЕНКА

НА МАТЕРІЯЛІ МОВНИХ КВАЗИ-ПРОМЕТЕЇЗМІВ
(З нагоди 150-ліття народження Т. Шевченка)

I

Стан предмета в минулому й сучасному

Історія дослідження мови творів Тараса Шевченка повинна б бути предметом спеціальної розвідки. Гурт цих фактів, які тут відмічується, служить не як предмет сам собою, а лише як ілюстративний матеріал для іншої теми, — що подана в заголовку.

Як на теперішній стан відомостей, доступних авторові цієї статті, не є відомим якийсь раніший словник мови творів Шевченка, крім того, що уклав Нестор Літописець (псевдонім) п. з. „Словничок Шевченкової мови”, виданий у Миколаєві 1916 р., і цього ж автора „Українськоруський словник до „Кобзаря” Шевченка”, виданий у Херсоні 1917 р. Ці інформації подані в шевченкознавчій бібліографії, що її зладив М. Плевако („Статті й розвідки”. Нью-Йорк — Париж 1961). В. Дорошенко інформує: „Пам’ятаю, що в 1918 році появився в Києві словничок поетичної Шевченкової мови, складений, здається, чи не покійним Максимом Гехтером; але це була маленька брошура, що не вичерпувала мовного фонду „Кобзаря” (В. Дорошенко в рецензії на „Словника Шевченкової мови” митр. Іларіона п. з. „Недороблена праця”. Журн. „Сучасність” 5 (17), травень 1961. Мюнхен).

В Україні 1951 р. видано спільну працю В. Ващенко й П. Петрової п. з. „Шевченкова мова. Словопоказчик до поезій Т. Г. Шевченка”. У Канаді 1961 р. митр. Іларіон (д-р Огієнко) видав „Граматично-стилістичного словника Шевченкової мови”.

Усі вищезгадані словники мовних засобів творчості Шевченка (між ними найновішим є словник митр. Іларіона) щодо своєї мети складені на статистично-описових,

тобто формалістичних принципах. Вони обмежуються ствердженням лише самого того факту, які слова Шевченко вжив у своїх творах, при чому майже всі вони обмежені до „Кобзаря”. Але ні один з них не охоплює собою всього лексичного фонду Шевченкових творів і ні один з них не дотримався формально-методологічних канонів побудови такого типу словника (поетичної мови).

Коли йдеться про наукові вимоги в укладанні такого словника, то на досьогочасні хиби в цій справі звернув увагу Г. Ващенко у статті п. з. „Про будову словника Шевченкової мови” (стор. 204-211 у „Збірнику 9-ї Шевченківської конференції”. Київ 1961).

В. Дорошенко (у вищезгаданій рецензії) підтримує відмічені Ващенко формально-методологічні принципи укладення такого словника (а з цими принципами не погодитися не можна, бо вони є продуктом довших експериментів, отже в основному й прийняті в науці). Крім цього, В. Дорошенко від себе додає ще таку вимогу (самозрозуміло-конечну): „Склавши такий словник, можна б до нього додати статтю про особливості граматики Шевченкової мови і характеристику її багатства та стилю”.

Ця заввага важлива, бо ж досі ще немає ані праці на тему граматичних, ані стилістичних притаманностей мови творів Т. Шевченка; тобто, мовознавча ланка шевченкіяни покищо обмежується лише статистичною лексикографією, і то неповною. Такі додатки до словника, як „граматично-стилістичний”, що в декого фігурують у заголовку, щодо стилістики не мають жодного для себе покриття в тексті словника, а „граматика” обмежується лише декотрими фактами морфології — головні відмінків.

Так ось, покищо не існує не тільки мовознавство (як цілість) шевченкіяни, але й не маємо навіть уже хоч би такого статистично-описового словника мовних засобів творів Шевченка, який охоплював би собою і повний лексичний фонд тих творів, і також був би побудований на строгих принципах наукової формальної методології.

О. Білецький на вищезгаданій „Дев'ятій Шевченківській конференції” в Києві ствердив такий факт:

„Щороку Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР обіцяє видати великий словник поетичної мови автора „Кобзаря”. Тим часом видання словника мови Пушкіна (справа більш складна за кількістю матеріалу) вже закінчується. А словником Шевченка нас тільки дразнять, і дразнять даремно” („Збірник 9-ї Шевченківської конференції”. Київ 1961, стор. 23. Стаття О. Білецького „Завдання і перспективи вивчення Шевченка”).

Вищеподані інформації далеко не вистачальні для справи самої історії мовознавства шевченкіяни як такої, але вони повністю вистачають для ствердження ось цього факту, який є темою цієї статті: що всі без винятку автори писань на тему мови Шевченка обмежуються вивченням мови творів Шевченка лише для самої мови, як мети самої собою, тобто як „мова для мови”. Отже тут принципово не ставиться питання про таке дослідження мовних особливостей у Шевченка, яке було б не метою самою в собі, а було б воно лише одним із засобів для пізнання Шевченкового єства як цілості.

II

Народня мова й граматика

Мова творів Шевченка в основному — народня; точніше кажучи: лише „народня” мова є автентичною українською мовою, а літературна мова такою не була й не є, — вона в значній мірі є спотворена в самих своїх основах: у звучні і складні, не кажучи вже про величезну засміченість її словництва чужими впливами.

Усе ж таки в нас підходять до мови творів Шевченка (тобто до народньої мови) з мірилом норм теперішньої літературної мови, і в цьому дзеркалі (крізь призму норм літературної мови) бачать це, чого в ній немає, а не бачать цього, що в ній є.

Серед українських мовознавців загально існує погляд, що мова Шевченкових творів стала основою теперішньої української літературної мови; і тому до мови творів Шевченка підходять з метою практичних потреб: щоб на мові творів Шевченка навчатися української літературної мови.

І коли, напр., у Шевченка знаходять слово „знати”, то ні один з досьогочасних авторів словника мови творів Шевченка не вважає потрібним шукати тут проблеми, бо ж у теперішній літературній українській мові слово „знати” має тільки одне значення: „мати знання”. У дійсності ж це слово в Шевченка має більше, ніж одне, значень. Отже, хто захотів би досліджувати світогляд Шевченка, і користувався б такими вказівками мовознавців, то, очевидно, декотрі слова в Шевченка він зрозумів би неправильно, а тим самим він не зрозумів би даної думки в Шевченка.

Далі, справа складні. Мовознавці підкреслюють „народній” характер складні в Шевченка. „Дух мови — це її складня та фразеологія”, — писала О. Курило (у передмові до праці „Уваги до сучасної української літературної мови”). І це, безперечно, правда, — з тим застереженням, що сюди треба включити й українську звучню. Правду також, там таки, сказала О. Курило, що „цей дух у сучасній українській літературній мові підганяється під дух російської літературної мови”, тобто під дух російської складні й фразеології (і додаймо: звучні). Але при цьому треба мати на увазі, що всі без винятку граматики, а вже особливо складня тих граматик, побудовані на штучних основах, і вони подекуди суперечать духові народньої (тобто етнічно-оригінальної) складні тих мов.

Французька граматика (вона створена в XVII-XVIII ст. ст.) постала на класичних (грецьких і латинських) граматичних принципах, що їх устійнив Аристотель, але ці граматичні принципи не всюди покриваються з фактами французької мови. Бо декотрі факти, що наявні в старих грецькій і латинській мовах, не існують у французькій мові, і — навпаки. Тому то Ж. Вандрієс каже про французьку граматику: „Якщо б ті принципи, на яких ми її збудували, були встановлені кимсь іншим, а не учнями Аристотеля, то французька граматика була б, безумовно, іншою” (Ж. Вандрієс, Язык. (Російський переклад 1937 р.), стор. 92).

Звичайно, за такими ж штучними, не завжди підходящими для московської народньої (отже етнічної) мови класичними принципами укладено й російську граматику. І ці самі класичні (грецькі й латинські) принципи ввійшли в основу першої граматики української мови (Александръ Павловскій, Грамматика малороссійського нарѣчія. С. — Петербургъ 1818).

Тому що складня в мові творів Шевченка більшістю народня, то там є такі конструкції, що їхній справжній сенс притемнюється, якщо їх інтерпретувати на критерії синтаксичних категорій граматики української літературної мови. А коли ж їхній сенс притемнюється, то тим самим неправдиво інтерпретується й думку Шевченка. Напр., у народній мові (отже й у мові Шевченка) є така синтаксична конструкція, для якої я створив, провізорично, технічний термін „гіперболічно-припустове речення”, як ось (у Шевченка): „Полечу до самого Бога молитися”; „Що прокляну святого Бога”; „За неї душу погублю”, і т. д., — а така конструкція не відома граматиці української літературної мови.

У мовознавстві немає деяких граматичних категорій, з якими треба підходити до з'ясування духа декотрих речень і фраз у Шевченка; тому їх перекладають згідно з духом синтаксичних схем граматики літературної мови, і таким чином викривлюють декотрі з Шевченкових ідей.

Це значить, що тут є проблема, але в мовознавстві шевченкіяни її не поставлено. Якщо дехто й говорить про наявність „народньої складні” в Шевченка, то він розуміє це так, що все ж таки, мовляв, різниця між народньою й літературно-граматичною складнею полягає тільки в деяких формальних різницях, а не в самій суті (синтаксичній семантиці).

III

Стилістичні квазі-прометеїзми

Ці засоби вислову в Шевченка, що підкреслені в нижче цитованих фрагментах творів, названі тут стилістичними „квазі-прометеїзмами”.

„Як понесе з України
У сине море
Кров ворожу, от тоді я
І лани, і гори —
Все покину і долину
До самого Бога
Молитися, а до того —
Я не знаю Бога”

(„Заповіт”)

„Простіть, високії, мені,
Високії і голубії,
Найкращі в світі, найсвятії!
Простіть! Я Богу помолюсь...
Я так її, я так люблю
Мою Україну убогу,
**Що прокляну святого Бога,
За неї душу погублю**”.

(„Сон”)

Ці з українських Шевченкознавців, які доказують релігійність Шевченка, солідарно промовчують ці його заяви: „Я не знаю Бога” і „...прокляну святого Бога”. Тому ж що вони промовчують їх, то, очевидні, вони нишком уважають їх за Шевченкове „богохульство”, за прояв „атеїзму”. Однак вони воліють не говорити про це, щоб воно не пошкодило їх проголошуванню Шевченка релігійним. Інакшим способом годі пояснити їхнє промовчування згаданих Шевченкових заяв. Промовчування ж того, що цим науковцям не на руку — це їхня тенденційність, отже й ненауковість. (Через обмеження місця мені не довелося заторкнути справу цього промовчування в курсі огляду праць на тему відношення Шевченка до віри та відношення церковних авторитетів до Шевченка, що я в короткій формі зробив у статті „Шевченко й Церква”, у Календарі „Рідна Нива” на 1960 р. Вінніпег. Звичайно, туди не могла бути включена праця митр. Іларіона „Релігійність Шевченка”, що вийшла 1964 р. у Вінніпезі).

***

Зайво тут вияснювати той елементарний факт, що прометеїзм — це не атеїзм. Прометеїзм — це таке явище, коли людина вірує в існування Бога, але вважає, що в да-

ному випадку Бог поступив „несправедливо”, і тому така людина бунтується проти Бога, чинячи це в ім'я якихсь земних ідеалів високого типу.

Адам Міцкевич, найбільший польський поет і один з найбільших поетів людства, — людина глибоко віруюча, містик, в один момент був прометеїстом. Коли царсько-російська влада жорстоко переслідувала польських патріотів, то Міцкевич не міг стерпіти того, що Бог „байдуже” дивиться на володіння зла, і тому назвав Бога „царем” у сенсі деспота-тирана у драмі „Дзяди” (тобто „Проводи” чи „Могилки”).

Шевченко не прометеїст, бо він не вбачає в Богові „недосконаlostі”, отже й не осуджує Його. Навпаки, він визнає Бога **святим**, а осуджує самого себе зате, що у своїй любові до земного об'єкта, яким є Україна, він посувається задалеко — аж до гріха (коли готов за Україну „проклясти святого Бога”), і тому заздалегідь благає прощення в Бога.

Ці Шевченкові вислови, коли їх брати формально і в прямому розумінні, звучать, як наближені до типу прометеїстичних, отже тому я їх називаю „квазі-прометеїзмами”, але не в сенсі ідеї, а тільки в сенсі їхньої мовно-стилістичної форми.

IV

Теодицея

Шевченко каже, що коли Україна буде звільнена від ворогів, то тоді він полине до самого Бога молитися, „а до того (поки це станеться) **я не знаю Бога**”. У народній мові вислів „не знаю” означає: „не признаю, „не хочу признавати”, „вирікаюся” лише тоді, коли при ньому стоїть слово „знать”: „Я тебе **знать не знаю!**” У Шевченка ж є лише „не знаю”. Однак Шевченко таки знає Бога, тобто знає про Його існування, яке він визнає, і знає ім'я Бога. Що ж те „не знаю” означає?

Коли переглянемо всі словники мови творів Шевченка, включно з найновішим словником митр. Іларіона (та з узглядненням навіть тих доповнень, які подав В. Доро-

шенко у своїй рецензії на словника митр. Іларіона), то ніде не знайдемо дієслова „розуміти”. Це цілком ясно: бо в „Кобзарі” не вживається цього дієслова. Роллю дієслова „розуміти” в „Кобзарі” виконує дієслово „знати”, що залежно від потреби, вживається тут у двоякому значенні: „мати знання” і „розуміти”.

Дієслова „уміти” й „розуміти” колись були однозначними: „уміти” від „ум”, „розуміти” від „розум”, а „ум” і „розум” — це те саме. Коли ж „уміти” й „розуміти” — це колись було те саме, а „уміти” й „знати” — це також було те саме, то це значить, що „знати” й „розуміти” колись мали спільне значення. У літописі з XI ст. „Повість временних літ” дієприкметник „розумувий” означає „знаючий” (И. И. Срезневский, Материалы для словаря древнерусского языка”, т. III, стор. 52).

У польській літературній мові ще під кінець XIX ст. (а в народній і досі) дієслова *znać*, *wiedzieć*, *umieć*, *rozumieć* іноді вживаються як синоніми (Ф. Миклошич, Краткій словарь славянскихъ языковъ. С. Петербургъ и Москва, Вѣна, 1885).

В ітеративних народніх фразах типу „І нащо, і пощо” обидва ці слова вживаються синонімно, подібно як у народній ітеративній фразі Марка Вовчка („Народні оповідання”, т. II. С. — Петербургъ 1862, стор. 18): „Так мені сталося наче я дитина мала: **не розумію нічого, не знаю, не памятаю**”.

Дієслово „розуміти” в давнішій народній мові було нечастим, і в деяких говірках згубило свій етимон, внаслідок чого його форма піддалася перекрученій переставці: „мазуріти” (Крем’янецьчина на Волині, тепер Тернопільської області).

Оцей коротенький відхил цього розділу в сторону словознавства свідчить, що авторам словника мови Шевченкових творів таки треба було б з’ясувати дієслово „знати” в Шевченка. А подібних проблем в лексиці Шевченка є більше.

***

Поки Україна не буде звільненою від ворогів, доти,

каже Шевченко, „Я не знаю Бога”, тобто: доти „не розумію Бога”, „не можу збагнути Божого Промислу”.

Чи, коли хто каже, що він не може збагнути Божого Промислу, — чи є це ересь? — це вже справа богословія; але в ньому це питання не поставлене взагалі.

У Шевченка ж факт нерозуміння ества Бога не безумовне, а умовне, тобто: як довго Україна поневолена ворогами, так довго Шевченко не може зрозуміти Божого Промислу. Бо як зрозуміти факт свобідного володіння зла у світі, яким править Бог? Це в філософії одна з основних проблем теодицеї, тобто справи відношення між Божою волею і Божим розумом та законами Його розуму — вічними, універсальними, абсолютними законами, що кермують у всесвіті добром, правдою і справедливістю, — але чи також і злом?

Між провідними філософами й теологами — навіть між тими, що канонізовані, в цій справі є розбіжність думок (напр., у цій справі погляди Ляйбніца й св. Томи Аквінського суперечать поглядам Декарта, Дунса Скота, Тертуліяна, давніших єзуїтів і т. д.)

І. Франко найбільше з-поміж усіх українських письменників-мислителів цікавився проблемами теодицеї. Зокрема в поемі „Іван Вишенський” він представив цю проблему коротко й наглядно: у печері схимника Івана Вишенського на Афоні павук душить муху. Старець Іван Вишенський відрухово обурився, але вмиль нагадався, що так мусить бути, бо така воля Божа, щоб павук кормився мухою, і погодився з тим, бо ж законам Божим не вільно суперечити за жодних передумов. Цей світогляд Івана Вишенського в поемі Франка є репрезентативним і типовим для українського народу. Український народ створив таку мудрість: „Бог не злізе з неба києм бити”, — бити грішників, які чинять зло, — в них бо є вільна воля на землі, але Бог покарає їх по смерті. Звичайно, Шевченко виховався саме в такому світогляді селянства.

Бачучи ж зло на землі (знущання ворогів над українським народом), він обмежився лиш заявою, що тут він не може збагнути Промислу Божого.

V

Гіперболічно-припустова синтасична конструкція

Лише в самих тих невеличких фрагментах Шевченкових творів, що цитовані вище, є аж три такі українські народні синтасичні конструкції, яких не знає граматики української літературної мови, і які я означив провізорично створеним тут технічним терміном, „гіперболічно-припустове речення”, — ось вони: „Полину до самого Бога молитися”, „Прокляну святого Бога”, „За неї душу погублю”.

Цей тип речення полягає в поєднанні двох принципів: 1. естетичного й 2. раціоналістичного (конкретно: логістичного). Естетичний принцип — це тут гіперболізм, і то абсолютний, тобто крайнє переборщення, як стилістична фігура. (Гіпербола — це мистецьке переборщення без наміру вводити в оману). Раціоналістичний (логістичний) принцип — це тут з а м і р (постанова), виражений дієсловом у майбутньому часі. Обидва ці принципи (естетичний і раціоналістичний) причиново пов’язані, залежні один від одного; якщо один з цих принципів є нереальним, то й другий стає нереальним.

Наприклад: „молитися” — це принцип реальний (раціоналістичний), а „полину до самого Бога” — принцип естетичний, тут — абсолютна гіпербола, отже це утопія. А тому що „молитися” тут залежить від „полечу до самого Бога” (що є нереальним), то в даному випадкові й „молитися” також є нереальним, неможливим; і хоч мовлянин це знає, але вживає такого типу речення виключно задля стилістичних потреб.

„Прокляну святого Бога” — приклад цього самого типу речення, що й „Полину до самого бога молитися”. Прикметник „святий” (Бог) стверджує Шевченкове вірєння в Бога, отже й його ісповідування Його як святого. Вірування ж у Бога не дозволяє проклинати його. На реальних принципах тут основані обидва складники речення: 1. „прокляну” і 2. „святого Бога”, — бо ж коли взяти кожен з них окремо, то 1. можливо проклинати Бога (коли хто вважає Його „недосконалим” (як це є в прометействі)

і 2. можливо вірувати в Бога. Але не може здійснити обидвох цих дій разом той, хто вважає Бога святим, бо ж логічно не можливо здійснити того, що б і вважати Бога святим, тобто досконалим, а одночасно проклинати Його за „недосконалість”. Це був би парадокс, і ця парадоксальність є тут абсолютною гіперболою, що автоматично унеможливорює „замір” проклясти Бога. Ужиття ж гіперболи свідчить, що в автора немає заміру проклинати Його.

У мові українського народу гіперболічно-припустове речення, як один із засобів стилістики, — це звичайне, щоденне явище. Напр., жінка тулячи до себе дитяtko, ніжно каже: „Я так тебе люблю, що десь би задушила” (Крем'янецьчина). Очевидно, в неї немає заміру душити дитинку з любови. Тут припустовість („десь би задушила”) виражена своєю автентичною формою, а не майбутнім часом, та ще й в доконаному аспекті („задушу”), як у реченнях: „Полину до самого Бога”, „Проклянй святого Бога”; але зате ж цей останній тип стилістично сильніший, бо він дає більшу злуду „реальности”, — подібно, як у реченні „**Душу** й тіло ми **положим** за нашу свободу” (отже не „положили б”, а „положим”). Знову ж у реченні „За ті карі очі душу б я віддав” (пісня „Взяв би я бандуру”) вислів стилістично слабший, бо сказано не „віддам”, а „віддав би”.

У синтаксичній стилістиці української народної мови взагалі залюбки „віддають душу” свою, власне не тіло, а таки душу, хоч щоправда, ці з наших мовознавців, що іноді займаються словом „душа” в філологічному аспекті, твердять, що в тих випадках, де говориться про „положення (самопожертвування) душі”, слово „душа” завжди означає лише життя, отже тіло, а не душу. Однак воно не завжди так, про що свідчить гімн „Ще не вмерла Україна”: „Душу й тіло ми положим”, у Шевченка: „Пішла б же утопилась, — жаль душу згубити”, — слова „душа” вжите в спіритуальному значенні, а не в сенсі життя-тіло. Самогубство — це гріх, і душа за це буде покарана („згублена”). Тут жаль не тіла-життя, а жаль душі.

Якщо б в українському гимні речення „Душу й тіло ми положим” не було гіперболічно-припустовим, тобто не було лише поетичною фігурою, то християни не могли б цього гимну співати, бо ж християнство забороняє „класти душу свою”, тобто свідомо занапащувати її через грішні діла. В Новому Заповіті у фразі „душу покласти за друзів своїх” слово „душа” теологи інтерпретують як „фізичне життя”, бо це слово справді має й таке значення (напр., кажуть: у родині п’ять душ, тобто п’ять осіб; або в назві твору Гоголя „Мертві душі”, що значить: Мертві люди).

VI

Інтимізація

Вислів „Прокляну святого Бога” навіть у функції виключно стилістичного засобу декому може видаватися „еретичним”, або принаймні „грубим”. Український народ, що відомий своєю традиційною побожністю, має у своїй фразеології чимало таких фактів, що декому могли б видаватися „еретичними”, чи „вulgарними”, напр.: „Бог не дитина, що б слухав дурного галатина”, „Бог не злізе з неба києм бити”, і т. п. Це не прояви вulgарности, ані тим більше єретизму, а тільки інтимізація, вислови відчуття безпосередності відношення до Бога.

В українській народній творчості (приповідки, обрядові пісні, апокрифи, легенди, народне церковне малярство і т. д.) інтимізація — безпосередній контакт сфери небесної з землею, так би мовити, „зжитість” людського з божественним, — це явище загальне й для народу самозрозуміле. Те відчуття „зжитості” людського з божественним також проявляє себе і в уживанні імені Бога в мовному стилі чисто земного характеру, як, напр., у Шевченковій поемі „Відьма” циганка каже, що Бога „пани вкрали та в шкатулі у себе заховали”.

Справа інтимізації цікава, а коріння її походження такі ж давні, як і саме людство та його вірування, однак ця складна проблема не тільки не розроблена, але й навіть не поставлена, як така, в науці.

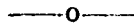
VII

Закінчення

Едвард Сепір каже, що в його досліджуванні мови „головною метою є показати, чим є мова, яка її мінливість у часі й просторі, і яке її відношення до основних людських інтересів: до проблеми думання, природи її історичного процесу, раси, культури, мистецтва” (Edward Sapir, *Language. An Introduction to the Study of Speech*. New York, 1921. Preface, p. III).

Таке досліджування під усіма можливими кутами зору, досліджування мови не в її штучному відриванні від усіх ділянок життя людини й народу, а в нерозлучному життєвому й причиновому зв'язку з ними в минулому й сучасному, — це одиноко правдива, і тому одинока наукова метода (що її дехто називає плюралістичною).

Цією самою, і тільки нею, а не іншою, метою треба користуватися й при досліджуванні мови творів Шевченка. Коли хто до неї підходить лише з одної точки зору — чи то лише з доктриною марксизму, чи з доктриною церковною, то це підхід не науковий, і тому таке „досліджування” не може розкрити нам дійсності істоти мови творів Шевченка, а тим самим і істоти його творчої духовості.

Лев Биковський

МИХАЙЛО ОЛЕКСІЄВИЧ ВЕТУХІВ*) (1902–1959)

I

Вступ. — День 11 червня 1959 р. записався чорною датою в анналах української науки на еміграції. Того дня в Нью-Йорку, ЗДА, помер на 57-му році життя, після важкої і довгої недуги д-р філ. Михайло Олексієвич Ветухів, професор українських, німецьких і американських університетів, організатор і голова Української Вільної Академії Наук у ЗДА та президент усієї УВАН в останньому трилітті, дослідчий асистент у Колумбійському університеті, член українських і американських наукових товариств, автор низки наукових праць, один з найвидатніших сучасних українських учених і діячів...

Дня 14 червня, в неділю, відбувся його похорон. Покійний, як голова УВАН, від довшого часу збирався відвідати нашу Денверську Групу УВАН з відповідною доповіддю. Але, на жаль, так склалося, що замість привітального слова доводиться виголосити — надгробне...

Джерела. — Подія свіжа, і джерел для основної доповіді покищо обмаль. Усе ж таки вони мусять бути вистачальні для реферату інформативного характеру в першому наближенні до теми. Використані джерела, що були доступні доповідачеві, подаємо при кінці цієї розвідки. На підставі них спробуємо компілятивно зреферувати життя та діяльність Покійного, і сказати дещо про Нью-го як: людину, науковця й громадянина, підкреслюючи значення, яке має сл. п. проф. М. Ветухів для українства...

Життя та діяльність. — Михайло Ветухів на-

---

*) Доповідь виголошена на конференціях Денверської Групи УВАН у США в м. Салт Лейк Сіті, стеїт Юта, дня 8 серпня і в Денвері, стеїт Колорадо, дня 10 жовтня 1959 р. Інж. Лев Биковський виголосив цю доповідь як секретар Денверської Групи УВАН. — Ред.

родився 25 липня 1902 р. в Харкові, на Слобожанщині, в родині професора Олексі Ветухова. Рід Ветухових походить із козацької старшини слобідських полків. Проф. Олексі Ветухів був відомим українським педагогом, етнографом і мовознавцем, учнем і популяризатором проф.

Михайло Олексієвич Ветухів (1902-1959)

Олександра Потебні, співробітником проф. Дм. Багалія та автором численних наукових праць.

Середню освіту Михайло Ветухів отримав в III-й харківській класичній гімназії, де від третьої класу (1914)

вже був головою тайного гімназіяльного патріотичного українського гуртка. Згодом (1917—1919) був пов'язаний з колами в Харкові, що поділяли ідеї УНРеспубліки, зокрема в 1919 р. був короткий час козаком армії УНР.

Михайло не пішов слідами свого славного батька в його спеціальності, а вибрав інший шлях—біологію. Закінчив успішно в 1923 р. Ветеринарний Інститут при Харківському університеті та Харківський Сільсько-Господарський Інститут. Він цікавився широкими проблемами біології, теорією еволюції, селекцією тварин і генетикою. Його зацікавлення генетикою збіглося з початком розвитку генетики в ССРСР.

Зв'язки з тісно, нерозлучно поєднаними одного з одним українським національним і церковним життям у Михайла Ветухова починаються ще з батьківської хати. Щире замилювання до науково-дослідної праці, розуміння, що наука сама собою не є метою, а тільки засобом для праці над собою і для свого суспільства, отримав він від свого батька. Та умовини советського режиму не давали можливостей всебічно розвинути знання і вмільості. Велика українська революція й відродження застали М. Ветухова молодим юнаком. Швидко прийшла поразка й большевицька окупація Харкова. Тому ділянкою його праці, в тих обставинах, мусіла стати чиста наука, її тереном стали вищі школи Харкова й Полтави.

Року 1924, 6 серпня, проф. М. Ветухів одружився з Наталією Володимирівною Фурсенко. Фурсенки — це також давній козацький рід на Полтавщині. Далекий предок Наталії Володимирівни був полковим писарем, і за це мав у користуванні військовий млин на Полтавщині. Прадід був суддею на Полтавщині. Дід був одним із перших „присяжних повірених” у кол. Росії. Через стан свого здоров'я він мусів жити в Симфереполі, в Криму, де був дуже відомим. Батько Наталії Володимирівни, Володимир Фурсенко, був юрисконсульт Південних Залізниць на Україні і був тричі обраний в „Совет Присяжних Повірених” до революції, коли це товариство було зліквідоване. Батько Наталії Володимирівни казав, що перед со-

бою він мав 6 чи 7 поколінь правників. Батьки Наталії Володимирівни мали власний дім у Харкові, де жили взимку.

Мати Наталії Володимирівни, Олена з дому Уманець, мала досить великий маєток біля м. Євпаторії в Криму, але вони були там лише 2—3 рази. Народжувати своїх дітей Олена Фурсенко їздила до своєї мами в Симферопіль. Наталія, також народжена в Криму, що згодом стала дружиною проф. М. Ветухова, була найстаршою серед дітей в родині. Крім неї ще були два брати, що померли від сипного тифу, і сестра Світлана, що тепер перебуває в Лос Анджелос, Каліфорнія.

У проф. Михайла й Наталії Ветухових згодом народилась єдина дочка, яку було названо стороукраїнським іменем — Ладією.

Наталія Володимирівна — високоінтелігентна, свідомо українська жінка — була вірною товаришкою у всіх життєвих перипетіях проф. М. Ветухова. Багато досягнень він завдячує саме її порадам, допомогі та впливам. Автор цих рядків також, на цьому місці, складає їй щире подяку за редагування деяких його причинків мемуарного характеру та підтримку в тяжких ментах життя...

Після закінчення університетських студій, вже на 24-му році життя, починає М. Ветухів свою науково-педагогічну діяльність — зразу аспірантом, згодом асистентом у Харківському С. Г. Інституті. З 1925 р. працював в Українському С. Г. Комітеті при Наркомоземі України в галузі тваринництва. У 1924 р. мав наукове відрядження до Ленінграду й Москви для обзнайомлення з центральними науковими генетичними установами й науковцями в цій царині. Одночасно тісно співпрацював з О. А. Янатою, А. Н. Соколовським та іншими українськими науковцями, стремлючи до українізації вищих шкіл та наукових установ м. Харкова. Перша наукова праця М. Ветухова була видрукована в 1924 р. Вона була підсумком праць експедиції 1923—24 рр. по вивченню татарської гірської худоби.

У 1925 р. М. Ветухів захистив дисертацію на ступінь наукового співробітника, і був обраний доцентом Харків-

ського С. Г. Інституту. Тоді ж мав доповідь з тваринництва на з'їзді по вивченні продуктивних сил ССРСР, що його скликала Академія Наук ССРСР в Ленінграді. Літом 1927 р. мав наукове відрядження до Центральної Генетичної Станції в Жаворонці під Москвою.

1928 р. був обраний професором і завідувачем катедрою в Полтавському С. Г. Інституті. Поруч з виїздами на лекції до Полтави проф. М. Ветухів працював у вищих школах і наукових установах Харкова. Викладав генетику в Харківському університеті. Це був перший курс в історії університету. Викладав предмети генетики і розплодження тварин у Харківському Ветеринарному Інституті, у Харківському Плановому Інституті та в інших високих школах. Організував відділ генетики і селекції Українського Науково-Дослідчого Інституту Тваринництва і був його науковим керівником. Так само брав участь у працях інших науково-дослідчих установ в цій царині. Зокрема був керівником секції дослідження тваринництва Української Академії С. Г. Наук, був активним членом Харківського Наукового Товариства Всеукраїнської Академії Наук. За той час проф. М. Ветухів опублікував ряд праць, присвячених генетиці тварин і філософським проблемам біології, брав участь у численних українських і всесоюзних з'їздах, де виступав з доповідями.

Ще із студентських часів Михайло Ветухів виявляв живий потяг до національно-громадської справи. Всюди, де він був на праці, він умів зосередити довкола себе активну українську громаду. Тому і в умовах советської дійсності він багато працював для об'єднання українських наукових сил та їх використання для української науки. Це скоро спостерегли большевицькі поліційні органи, та кілька разів його арештовували під закидом „ідеологічного (націоналістичного) ухилу”.

У час розгрому українських культурних сил проф. М. Ветухів, спасаючись від цих переслідувань, мусів був виїхати з України. У той спосіб в 1933-му році потрапив він до Москви, властиво ж опинився він у Кузьмінках під Москвою. У Москві проф. М. Ветухова призначили на ка-

тедру ветеринарії в Московському Ветеринарно-Зоотехнічному Інституті. Одночасно продовжував широку наукову роботу в галузі генетики, опублікувавши й тут ряд наукових праць.

Поруч педагогічної праці в Москві проф. М. Ветухів працює також і в Департаменті ветеринарної генетики Всесоюзного Інституту Експериментальної Ветеринарії у згаданих Кузьмінках під Москвою. Отримує в 1935 р. за свої наукові дослідження й праці ступень доктора біологічних наук. Одночасно він був консультантом у багатьох установах, зокрема в Українському Інституті Тваринництва і часто бував в Україні. Кожного літа їздив на наукові експедиції. У той спосіб побував у Середній Азії, в Сибірі, на Білому Морі.

Німецько-московська війна 1941 року частково перервала його наукову працю. На початку її він вертається до рідного Харкова. Від 1942 року був обраний ректором Харківського університету. Прихід німців восени 1941 р. застав проф. М. Ветухова в Харкові. Здавалося, що з відходом советської влади відкриються нові можливості. У тяжких умовах німецької окупації й голоду приймає проф. М. Ветухів живу участь в організуванні українського громадського життя. На той час він був головою Харківської Земельної Управи, прагнучи до створення самоуправління. Та ці сподівання скоро розвіялися. За цього роду діяльність він був у 1943-му році арештований Гестапом, перебував у в'язниці, де перейшов тортури і вийшов з неї з підірваним здоров'ям. Того ж року був вивезений німцями на захід. . .

Коли ж, з відступом німців із Сходу, хвиля еміграції понесла проф. М. Ветухова з собою і він опинився, проїздом на Захід, у Львові, то й там, не зважаючи на тяжкі умовини життя, продовжував свою педагогічну працю, викладаючи в 1943/44 акад. році в Медичному Інституті. І тут, у трудних обставинах емігрантського життя, Михайло Олексієвич не переривав ні на хвилю науково-дослідчої акції. Вислідом її була низка оглядів і студій, високо оцінюваних фахівцями.

Поруч наукової праці включається проф. д-р М. Ветухів у громадську, а згодом і в політичну роботу, що була близька його серцю і для якої він мав багато розуміння. Він належав до тієї групи наших провідних людей із підсоветської України, що переїздом через західну Україну, шукаючи шляхів для об'єднання наших сил, перші наблизилися до галицьких українців та нав'язали ближчі зв'язки із керівниками тодішнього там Українського Центрального Комітету. Початково йшлося про захист українських громадян, згодом прийшла черга подумати й про розв'язку наших тоді політичних питань.

Переїхавши звіттія у Відень, проф. М. Ветухів працює в представництві Українського Центрального Комітету та нав'язує зв'язки з університетом у Відні. Тут він працює у 1944/45 рр. в галузі експериментальної генетики, про що докладніше оповідає проф. В. Дубровський у своїй доповіді (див. ч. 6). Коли ж було створено Загально-Український Національний Комітет під головуванням генерала П. Шандрука, він став до праці в тому Комітеті.

Після війни та на еміграції проф. М. Ветухів знову відновив свою найширшу наукову та громадську активність. Після приходу аліантів у Німеччину в 1945 р. та створення Центрального Представництва Української Еміграції проф. М. Ветухів став членом Президії цієї установи. Одночасно він брав участь у діяльності Державного Центру Української Народної Республіки на чужині. У березні 1945 р. пок. Президент УНР Андрій Лівіцький покликав до життя поновлений символічний уряд УНР, щоб у той спосіб і перед власними громадянами, і перед чужим світом показати, що українці на еміграції об'єднані у змаганні до відзискання нашої державности. У цьому Уряді проф. д-р М. Ветухів був найменований міністром Внутрішніх справ.

Багатою своїм змістом була діяльність проф. М. Ветухова на суспільно-громадському полі в 1945-1949 рр. на еміграції в Німеччині. Він став заступником голови Центрального Представництва Української Еміграції Німеччини (ЦПУЕН), головою якого на той час був В. Мудрий.

Професор керував філією цієї установи у Франкфурті н/Майном. На цьому становищі віддає неоцінімі заслуги широким масам наших втікачів з-під большевицької навали. Він нав'язав тісні зв'язки з американською окупаційною армією, активно допомагав у всіх організаційних починах таборового життя, часто рятував нещасливих людей перед небезпекою насильного вивозу з боку комуністичних чинників, від яких аж кишило по всіх таборах. Перебуваючи у Франкфурті, проф. М. Ветухів одночасно не занедбував продовжувати свої наукові заінтересування, нав'язуючи тісніші зносини з Франкфуртським університетом. . .

Саме під цю пору, бо в 1945 році, українські учені, згуртовані в таборі Аугзбургу (Баварія) під проводом пок. проф. Дмитра Дорошенка, почали розвивати свою наукову діяльність. До праці станули такі українські видатні наукові сили, як пані: Наталія Полонська-Василенко, Валерія Козловська, а з мужчин: пок. Леонід Білецький, пок. Борис Крупницький, Петро Курінний, Олександр Оглоблін, Володимир Січинський, Володимир Міяковський, Левко Чикаленко, Олекса Повстенко, пок. Вадим Щербаківський, Михайло Міллер, Віктор Петрів і багато інших. У ряді тих активних сил станув також і Михайло Ветухів. Для новоствореної ними, від 15 листопада 1945 р., наукової установи прийнято було назву „Українська Вільна Академія Наук”, нав'язуючи її до живої традиції Академії встановленої Українською Державою в 1918 році.

Так само, як у свій час у підсоветській Україні, проф. М. Ветухів на протязі свого перебування в Німеччині дбав передусім про організацію українських наукових сил на еміграції, щоб зберегти їх для Рідного Краю. Вислідом цих заходів постала в 1947 р. на скитальщині „Спілка Українських Наукових Співробітників” з осідком у Франкфурті. Проф. М. Ветухів очолив її. Завданням Спілки було боронити професійні інтереси українських науковців та допомагати їм в їхніх наукових працях. Спілка організувала два загальні з'їзди своїх членів (понад 200 осіб) та підготувала була до друку перший том „Праць”, що

обхоплював звіт з першого з'їзду та виголошені на ньому доповіді, в тому числі й доповідь проф. М. Ветухова (22).

Підсумовуючи діяльність проф. М. Ветухова за п'ятиліття т. зв. „скитальчої доби” в Німеччині, на протязі 1945–49 рр., стверджуємо що він був одним з найактивніших емігрантів з центр.-сх. України, які не хотіли вертатися на Батьківщину, і при тому не ховалися за неточними документами. Бачимо, що він був заступником голови ЦПУЕН, одним з фундаторів УВАН, головою Спільки науковців, одним з фундаторів УНДС, брав участь у церковному житті, був учасником першої сесії Української Національної Ради, писав статті до української преси.

З настанням доби розселення українських емігрантів з Німеччини по заокеанських країнах проф. М. Ветухів, з допомогою родича, професора зоології в університеті в Лос Анджелес, Каліфорнія, разом з родиною переїздить у травні 1949 р. до ЗДА. Тут працює лаборантом при згаданій кафедрі в університеті в Лос Анджелос. У міжчасі відвідує інші міста Каліфорнії, зокрема Сан Франціско, нав'язуючи зносини з місцевою українською колонією. Але в Каліфорнії він не знайшов відповідного для себе „клімату” й ширшого поля для наукового й громадського виявлення себе.

Тому в листопаді 1949 р. переїздить, з родиною, на працю в Колумбійському університеті в Нью-Йорку. Ця праця стає вихідною для здобуття дальших позицій. Своїм знанням і своєю наполегливістю здобував собі ім'я й пошану та зрозуміння для справи, що згодом стала змістом його життя. Нав'язує широкі зв'язки з американським науковим світом та приєднує прихильність багатьох чужинців. Здобуває фонди на видавничу згодом діяльність.

Ще в 1948 р. Президія УВАН: голова — проф. д-р Дмитро Дорошенко, заступник — проф. д-р Леонід Білецький та генеральний секретар проф. д-р Ярослав Рудницький, переїхали з Німеччини в Канаду, де осіли в Вінніпезі, Манітоба. За ними попростували туди інші українські науковці — члени УВАН. У той спосіб згодом поруч

Президії всієї УВАН постав у Канаді її Канадський Відділ. Той самий процес відбувся в Аргентині, Австралії. В Європі залишився т. зв. „Європейський Відділ УВАН”, під проводом проф. д-ра Петра Курінного. Передбачався переїзд значної частини членів УВАН і до ЗДА, та створення тут відповідного Відділу УВАН. Сюди малося на увазі перевезти головні архіви, книгозбірню та Музей-Архів, разом з його керівником проф. В. Міяковським. У зв'язку з тим від початку 1949 р. робилися відповідні підготовчі заходи. У порозумінні з УВАН в Європі в Нью-Йорку створилася Група УВАН, в характері представництва, у складі: проф. Валентина Шугаєвського, — голови, д-ра Тимоша Олесюка — члена і інж. Льва Биковського — секретаря. Завданням Групи було репрезентувати майбутню УВАН у ЗДА, збирати засоби для неї, а найголовніше — отримувати й зберігати матеріали, що численними пачками заздалегідь надсилались з УВАН в Європі. Приміщення для цього уділила на початках організація нових емігрантів п. н. „Самопоміч”, заходами інж. П. Красноноса. Виконуючи, по змозі, свої завдання, Група нав'язувала зносини з українськими установами в ЗДА та американським науковим світом, зокрема з проф. Колумбійського університету Пилипом Мозлі, що прихильно ставився до українців. Група інформувала їх про свою діяльність, про УВАН та її майбутній осередок у Нью-Йорку. Надходили пачки зо збірками, поволі почали приїздити й науковці — члени УВАН.

У такій ситуації, під кінець 1949 р., як то вже було згадано, приїхав до Нью-Йорку з Каліфорнії проф. М. Ветухів. Зачепившись у Колумбійському університеті, почав він знайомитися з українською колонією в Нью-Йорку, зокрема з вищезгаданою коміркою УВАН у цьому місті та науковцями, що вже приїхали, або були в дорозі до ЗДА. Вислідом цієї орієнтації проф. М. Ветухів з місця взявся за організацію української науки. Нав'язуючи до традиції Української Академії Наук з часів нашої державности, а далі її продовження на терені Німеччини, були скликані з його ініціативи й за відомом Президії УВАН

у Канаді, в тому ж листопаді 1949 р., загальні установчі збори Американського Відділу УВАН, що згодом, згідно з місцевими законами, стала — УВАН у ЗДА. Проф. М. Ветухів очолив установу, згуртував науковців біля неї і продовжував розпочате в Європі діло, був головою установи до кінця свого багатого працею й досягненнями життя.

Проф. Дам'ян Горняткевич у своїх спогадах про діяльність пок. проф. М. Ветухова розповідає, як то в перших днях заснування УВАН в ЗДА він разом з проф. М. Ветуховим відвідали д-ра Луку Мишугу, тодішнього редактора щоденника „Свобода”, який сказав їм: „Виявіть себе тут, панове!” (26). І проф. М. Ветухів своєю невтомною та вмілою діяльністю виявив себе так, що може бути гордий з вислідів своєї праці...

Під керівництвом проф. М. Ветухова УВАН у США виросла в поважну наукову установу, об'єднала багатьох, бо понад 200 українських науковців у ЗДА, зорганізувала, крім Централі в Нью-Йорку, ще й три Групи на терені ЗДА: в Дітройті (Міч.), Денвері (Колорадо) і Вашингтоні (Д. К.). УВАН, крім численних конференцій та доповідей, провадить також інтенсивну та високоякісну видавничу діяльність українською та англійською мовами.

До передбачливих науково-організаційних кроків проф. М. Ветухова треба зачислити заходи біля об'єднання українських науковців старшого й молодшого поколінь для забезпечення тягlosti української науки. Поза цим УВАН, заходами проф. М. Ветухова, не зважаючи на спротиви деяких консервативних членів УВАН і громадянства, здобула співпрацю багатьох учених інших національностей. Одною з багатьох великих заслуг проф. М. Ветухова були успішні зусилля вивести українську науку й українських науковців на широке міжнародне поле та здобути для них відповідне місце в культурному світі.

Як провідник УВАН проф. М. Ветухів працював на протязі 1951-59 рр., тобто до останніх днів свого життя, як дослідник-генетик у відділі зоології Колумбійського університету, проводячи там дослідни в галузі теоретич-

ної генетики, робив доповіді й опублікував низку наукових розвідок. Від цього університету й УВАН брав активну участь у ряді наукових з'їздів і конференцій в ЗДА, Європі та міжнародних генетичних з'їздах: в 1953 р. в Італії, в 1956 р. в Японії та Данії, в 1958 р. в Канаді. Тут він гідно репрезентував українську науку на міжнародньому форумі, нав'язував важливі наукові зв'язки.

З 1954 р. став членом Генеральної Асамблеї Інституту Вивчення СССР у Мюнхені. Розробляв історію генетики в СССР і стежив за її сучасним розвитком, виступав з доповідями на цю тему на конференціях і опублікував кілька статей.

Поза науковою і науково-організаційною діяльністю Покійний залюбки знаходив час і для загально-українських справ. Він був активним і на українському громадському полі. Від 1949 до 1955 р. був одним з віцепрезидентів Українського Конгресового Комітету в ЗДА. Брав участь в українському церковному православному русі. Поруч того працював в Американському Представництві Виконного Органу Української Національної Ради, Центральному Комітеті для вшанування пам'яті Головного Отамана Симона Петлюри. Майже немає, можна сказати, такої української великої установи, якій він не дав би своїх сил і свого знання, коли прийшов до переконання, що його праця і допомога потрібні. Був одним з ініціаторів організації „Союзу Українських Демократів в ЗДА”, завданням якого мало бути об'єднання розбитих сил. Не його в тому вина, що ці задуми лишилися лиш задумами... (16).

Проф. М. Ветухів помер незадовго до відзначення десятиріччя УВАН (листопад 1949 — листопад 1959), якої був незмінним президентом. Якщо перше п'ятиліття (1945-1950) УВАН проіснувала під знаком проф. д-ра Дмитра Дорошенка, то перше десятиліття УВАН у ЗДА розвивалося під знаком проф. д-ра Михайла Ветухова. Він так само, як і проф. Д. Дорошенко, був основоположником і керівником установи. Пов'язана з його іменем УВАН в ЗДА зайняла поважне місце в історії української науки... (див. чч. 7, 33, 34, 38).

(Закінчення буде)

В. Трембіцький

ДО ПИТАННЯ УКРАЇНСЬКО-ГРЕЦЬКИХ ДЕРЖАВНИХ ВІДНОСИН

Щоб підняти питання українсько-грецьких державних відносин, слід спершу глянути в давню історичну минувшину, в часи з-перед 900 років, коли на північній чорноморській території будувалася, розвивалася та потім ясніла могутня Велико-Київська українська (руська) держава (IX-XIII ст.), яка входила з тоді існуючою Греко-Візантійською імперією в торговельні династичні та культурницькі зносини, часом переплітані і збройними конфліктами, як це звичайно й буває в співжитті двох сусідніх держав. Кажу про сусідські зносини Київської імперії із Візантійською тому, що в тих середньовічних часах ці обидві держави межували на Кримському півострові та на побережжі північного Чорного моря, де існували грецькі (візантійські) торговельні колонії, порти, торговища, де сходилися купці, монахи та лицарі обох держав, щоб обмінятися товарами, божим словом, писаними церковними книгами, чи висловити бажання володарів обох великодержав.

Темою цієї статті не є сам собою ширший історично-економічний огляд українсько-грецьких відносин з-перед девяти століть, — коли Київський князь русичів Олег I (907-914, син князя Рурика) ходив воєнним походом на Царгород 907 та 911 років, та якого посли підписали 911 р. мировий договір з греками. Не так то вже важливим тут для нас є і сам воєнний похід київського князя Ігоря I (914-946) на Грецію 941 р. та підписання ним нового мирового та торговельного договору з Грецією 944 р., як також і питання щодо причини збройного конфлікту між Царгородом та Києвом 968 р., коли князь Святослав I Завойовник (960-972) ішов походом через Болгарію під Доростол та на грецьку Тракію, після чого дійшло до певного русько-грецького мирового договору 971 р.

Зате ж нам тут особливо цікавий факт приїзду в

Царгород Київської володарки велико-княгині Ольги 957 р., де вона перша з українських володарів прийняла християнство та дала почин до поширення цієї віри в Україні. У згадці про українсько-грецькі відносини в давніх століттях не можемо поминути цього основного факту, що завдяки Візантії та посланих від неї болгарських слов'янських монахів в Україну, там напостійне закріпилася християнська віра візантійського обряду, офіційно прийнята 988 р. Великим Київським князем св. Володимиром, дружиною якого була, між іншим, візантійська княжна Анна.

З офіційним введенням Христової Церкви в Україні грецькі та греко-піддані болгарські єпископи, священники і монахи очолили перші руські парафії, єпархії й монастирі, а церковно-слов'янська (старо-болгарська) мова увійшла в богослужбне вжиткування. Із церковними книгами, само собою, прийшли в Україну з Греції-Візантії й усі здобутки грецької культури: шкільництво (грецька мова, богослов'я, історія, антична література) обряди й усяке мистецтво: архітектура (візантійський стиль), малярство, різьбарство, як і воєнне будівництво та промислове виробництво. Вплив грецької культури на Україну був дуже цінним ще й тим, бо він приходив прямо, тобто з першого джерела. Царгород тоді ще був продовжником традицій старо-римської імперії та її культурного доріжку. Саме тому українська культура того часу повністю рівнялася тодішній німецькій культурі, і стояла вище культури західних слов'ян — поляків та чехів.

Сліди сильного впливу Греції на Україну видні навіть і в державному й національному гербі української нації, **тризубі**, який прийшов, як догадуються українські історики, з Візантії як знам'я влади мітологічного Бога Океанів та морських бур-Позейдона.

Тризуб був родовим знаком Великого Київського князя Володимира I (979-1015), виднів на руських золотих та срібних монетах гривнях X-XIV ст., та став державним гербом Української Держави (1918-1923) після державного закону від 22 березня 1918 р.

Та похід половецьких орд від 1061 р., московських

князів від 1169 р., та татарських орд (1223-1240) із сходу, а опісля й з Криму аж до XVIII століття припинили безпосередні міждержавні зв'язки України з Грецією, що й сама втратила незалежність після зайняття турками Царгороду 1453 року.

**

Найновіші державні зносини Греції з Україною слід числити від 1918 року, коли по розпаді російської царської імперії постала з волі українського народу Українська Народня Республіка, проголошена 22 січня 1918 р. — в сім'ї інших новопосталих східньо-європейських держав: Польща, Литва, Фінляндія, Латва, Естонія, Грузія, Вірменія чи Азербейджан.

Літо 1918 р. це був час, коли в Київ — столицю Української Держави прибували посольства, дипломатичні місії, творилися консуляти та інші представництва, щоб навіязати безпосередні зносини із українським урядом. Україна наприкінці 1918 р. мала за собою підписаний 9. II. 1918 міжнародний мировий договір з центральними державами (Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією та Туреччиною), мировий договір з її сусідами-Австрією (4. III. 1918), Росією (Р.С.Ф.С.Р. 12. I. 1918), Донською Державою (8. VIII. 1918), Польщею (26. X. 1918) та Румунією (26. X. 1918).

Грецький уряд репрезентував у Києві тоді тимчасово **консуль Грінарі**, якого резиденція містилася в Києві при Львівській вулиці ще з царських часів. Консуль Грінарі, як і всі представники держав, акредитовані при дворі гетьмана Павла Скоропадського, та потім при уряді Директорії Української Республіки, був членом Круга дипломатичного корпусу, та брав участь у засіданнях, скликаних деканом дипломатичного корпусу, в склад якого входили амбасади, посольства та дипломатичні місії ось цих держав: Советської Росії, Німеччини, Австро-Угорщини, Туреччини, Болгарії, Литви, Румунії, Кубані, Грузії, Донської Держави, Білорусі, Фінляндії, Польщі, Азербейджану, Франції, Англії, та із спеціальними державними

дорученнями й привілеями консуля Данії, Швейцарії, Голландії, Іспанії, Персії (Ірану), Норвегії, Естонії та Греції.

Україна мала й свої посольства за кордоном у різних ступнях призначення, в залежності від місцевих політичних відносин даної держави, куди була післана українська репрезентація. Українські амбасади, посольства та місії були в цих державах: Советська Росія, Німеччина, Австро-Угорщина, Туреччина, Болгарія, Румунія, Грузія, з одночасним уповноваженням на Азербейджан, Кубань — з одночасним призначенням на Північно-Кавказьку Ісламську Республіку, Донська Держава, Фінляндія, Мадярщина, Латвія, Аргентина, Франція, Англія, ЗДА, Швейцарія, Сибір, Швеція, Чехословаччина, Бельгія, Голландія з осідком в Гаазі, при Папському Престолі, при Царгородському Патріярхаті з осідком у Царгороді в Туреччині, в Італії, Естонії, Греції, та при Лізі Народів у Женеві.

2 березня 1919 р. на грецьку землю прибула українська надзвичайна Дипломатична місія, щоб по кількох віках розлуки знову нав'язати з нею державні, торговельні та культурницькі зносини.

Греція тоді була в поганому положенні. Хоч назовні була самостійною державою на чолі із королем Олександром та великим греком Е. Венізелосом (прем'єром), то однак фактично вона знаходилася під сильним диктатом Антанти, яка 1916 р. голодом та гарматами примусила її стати „союзницею” західніх потуг, одержавши за це від них дозвіл реалізувати великодержавну ідею в максимальних границях по Смирну в Малій Азії, під самі ворота Царгороду, по альбанський Епір та по Додеканез.. У дійсності Греція не була духом із заходом, і тому за попереднього її короля Константина вона більше орієнтувалася на центральні держави та й тому 1918 р. вдержувала й зносини з Українською державою — принаймні в формі консульських зв'язків. 1919 р. кожен дипломатичний крок грецького уряду був строго провірюваний антантою, отже постава уряду була більш чим боязка. Та все ж таки відношення урядуючого тоді в Атенах міністра за-

кордонних справ Діомідіса до української дипломатичної місії було хоч з одної сторони резервне, то однак з другої — дуже прихильне, повністю джентельменське. Це відзеркалювало та одночасно розділяло грецьку офіційшину придавлену Антантою політику від справжнього наставлення грецького уряду та громадської думки до України, з якою Грецію завжди вязали великі господарські інтереси.

А який же був склад української дипломатичної місії в Атенах? Ф. П. Матушевський — посол, М. П. Левицький — радник, С. Рафальський — перший секретар, Л. Ламбріонідіс — другий секретар, Гриневич — військовий аташе; Е. Глузман — торговельний аташе; Галаган — урядовець та Ю. Рейзе — перекладач.

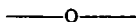
Україна в той час була в отвертій та безпощадній війні з Росією й Польщею за свою незалежність. Неприязне тоді було й наставлення Франції до України, тобто цієї потуги, яка була тоді диктатором на Паризькій мировій конференції та співспасителем старої російської імперії і творцем великої Польщі, як заборолала проти Німеччини в центральній Європі. Ось і тому праця української місії в Атенах була тяжкою, багатою інтригами та провокаціями, як із сторони російського, так і французького, а то й сербського посольств.

Посольство України спершу замешкало в Grant Hotel de Bretagne, біля королівської палати. Приїзд дипломатичної місії в Аteni був нотований в грецькій пресі зараз на другий день, 3 березня, а опісля одна з грецьких газет опублікувала й мале інтерв'ю з українським послом.

5 марта 1919 в 11 год. ранку посол Ф. Матушевський зробив першу урядову візиту в грецького міністра закордонних справ Діомідіса, який увічливо прийняв українську делегацію (шефа місії, радника та секретаря), та погодився на „гостинність” української місії „присутності якої був радий”. Таким чином дату 5 березня 1919 р. слід числити як історичну, бо це було хоч часткове визнання української місії в Греції. Тогочасний прем'єр Греції Венізелос, який був для Греції всією душею, перебував тоді у захід-

ній Європі — в Парижі та в Лондоні і тому не міг особисто прийняти українського посла. Ось тому повне визнання українського представництва було відложено до повороту Венізелоса (вересень 1920 р.). Із звідомлень українських пресових агенцій та посольств України в західній Європі видно, що особиста постава Венізелоса до української справи (згідно з його заявами в Лондоні) була прихильна.

(Закінчення в черговому числі „Н.Л.”)

Роман О. Климкевич

ГЕРБИ МІСТ ЗАПОРІЖЖЯ

Запоріжжя виступає в цій статті як природний край України в сучасному розумінні цієї назви, тобто як історично-економічний край у приблизних границях, що подані в Енциклопедії Українознавства.¹⁾ Покривається він з основною частиною володінь Запорізького Низового Війська XVII-го й XVIII-го століть (Кодацька, Інгульська, Протовчанська, Орельська паланки, одначе без Буго-городовської, яка знаходилася на просторі сучасного Помор'я, та без Кальміуської й Самарської паланок, землі яких слід зачислити до Донеччини), як також з землями Єдикульської й Джалібуйлуцької орд, отже з запорізьким примор'ям. Беремо, отже, під увагу Катеринославський, Олександрівський, Верхньодніпровський, Новомосковський та Павлоградський повіти колишньої Катеринославської губернії (без Луганського, Бахмутського й Маріупільського повітів цієї ж губернії) та суходільну частину колишньої Таврійської губернії (Олешки, Бердянка й Мелітопіль).

Міські герби Запоріжжя витворилися значно пізніше, ніж краєвий і герби поодиноких земель; це має свої історичні причини. Ця самоуправна держава визначалася особливою соціальною структурою й такою ж адміністратив-

но-територіяльною системою, які не сприяли розвиткові міст. Сам герб Запорізького Низового Війська, що в XVII-му столітті став зразком для окремого гербу Запоріжжя³), постав уже в XVI-му столітті. У XVII-му столітті починається розвиток притаманної козацької родової геральдики, в XVIII-му столітті постають гербові печаті запорізьких земель — паланок, а щойно на початку XIX-го століття, в висліді напливу невійськового населення на запорізькі й сумежні татарські землі, розвинулися міста, а разом з ними й міська геральдика. 29-го липня 1811-го року (за старим стилем) Катеринославське намісництво затвердило герби Катеринослава, Олександрівська, Новомосковська, Павлограда й Верхньодніпровська. 17-го листопада 1844-го року (за цим же стилем) Таврійська губернія затвердила герби Бердянки, Мелітополя й Олешок (цей останній герб був змінений 21-го липня 1893-го року). Очевидно, що ці міські герби Запоріжжя творилися вже перед урядовим затвердженням, а деякі з них навіть під кінець XVIII-го століття. При розгляданні поодиноких гербів даємо першинство столичному, а інші обговорюємо в поабетному порядку, узглядаючи при цьому справжню українську назву даного міста.

1. **Січеслав** (Катеринослав, Дніпропетровськ). У блакитному полі золотий вензель імператриці Катерини II (стилізоване „Е” у сполуці з римською цифрою „II”), супроводжений золотою датою оснування міста — 1787 (дві перші цифри праворуч, а дві останні ліворуч вензеля) та оточений дев'ятьма золотими зіздами. Це своєрідний „гласний” чи іменний герб Катеринослава: Е II — „Катерина (Екатерина) II.” і зізди (геральдичний символ вічної слави) — „-слав”. Повністю погоджуємося з поглядом передового українського геральдиста М. Битинського⁴), що цей герб несприймальний для української геральдики з приводу проти-української діяльності Катерини II (тим більше, що гербоносцем є столичне місто такого визначного в бувальщині України краю, як Запоріжжя!). Від себе ще додамо, що, з уваги на пізнішу зміну назви міста, сам зміст цього „іменного” гербу тратить свою до-

цільність (навіть раніше відповідав він російській назві міста — Єкатеринослав, а не українській). Українська Народня Республіка змінила назву міста на Січеслав, і цей державний акт повністю управнює українських геральдистів до незначної зміни гербового виображення. З уваги на консервативний дух геральдики вважаємо, що блакитне щитове поле й дев'ять золотих шостираменних зір треба залишити, тим більше, що число зір гарно символізує дев'ять колишніх запорізьких паланок (у науковій літературі предмета, щоправда, не знайшли ми потвердження, що скількість зір у цьому гербі була якраз так первісно подумана, одначе тут також повністю погоджуємося з М. Битинським, що це число не могло бути випадковим і що герботворці старалися нав'язати зміст герба або до минувшини цієї землі, тобто до числа паланок, або до дев'яток букв в імені Єкатерина). Зате імператорський вензель слід заступити відповідно вистилізованим ініціалом „С”, і тоді такий незначно виправлений герб відповідно голоситиме нову назву міста: золоте „С” — „Січе-” й золоті зірки — „-слав”. Дата заложення міста в гербі зовсім зайва й суто негеральдична (допускальна вона хіба лиш у міській сфрагістиці). При цьому ще цікаво відмітити, що міський герб Катеринослава різнився від затвердженого 5-го липня 1878-го року губерніяльного герба Катеринославщини тільки тим, що в останньому не було історичної дати.

2. **Бердянка** (Бердянське, Осипенко). Щит розділений; у горішньому зеленому півполі праворуч срібна ногоайська кібітка (закритий віз, кочове шатро), а ліворуч чорний плуг; у долішньому блакитному півколі чорний якір. Горішнє півполе представляє тогочасне життя в цьому повіті: півкочове ногоайських поселенців і хліборобське їхніх сусідів. Долішнє поле вказує на мореплавське значення міста. У цьому гербі потрібні тільки незначні виправлення згідно з геральдичними правилами супоставлення барв; і так, плуг повинен бути золотий зо срібним ралом, а якір срібний.

3. Верхньодніпровське. Щит розділений; у горішньому золотому півполі бик, звернений у свою ліву сторону, з припущеною — неначе б до удару — головою (в гербовнику Вінклера⁵) він означений як „играющий”); у долішньому зеленому півполі скісна срібна смуга (від геральдичного горішнього правого до долішнього лівого кутів півполя). Горішнє півполе представляє розвиток скотарства, а долішнє подостаток вод і пасовиськ у цьому повіті. виправлення потрібне тільки щодо виображення бика Його барва не означена в гербовнику, однак найкраще було б виобразити його чорним з червоними рогами. Звернений він у свою ліву сторону, що сталося, правдоподібно, під впливом стилю польської геральдики, однак, з уваги на давність герба (понад півтора сторіччя), ми залишили б це.

4. Запоріжжя (Олександрівське). Щит розділений; в горішньому зеленому півполі дві перехрещені рушниці з настромленими багнетами; у долішньому багровому півполі чорний лук з трьома такими ж стрілами, зверненими вістрями вниз. Символізує цей герб силу імператорських військ і слабкість ханських. Барви рушниць не означені (що частіше траплялося в російській міській геральдиці); повинні бути вони золоті з срібними багнетами. Чорна барва для лука з стрілами в багровому полі незгідна з правилами геральдики, і була вона продумана як символ татарської „чорної сили”. Для української геральдики немає причини поділяти такі односторонні російські почуття, тим більше, що таке приниження противника, який так часто був союзником України, незгідне з лицарською духовістю запорізької землі. Тому це вважаємо, що ханський лук повинен бути виображений правильною сполукою барв: золотий з срібними стрілами. Не зважаючи на задум герботворців, цей герб так сприймальний для української міської геральдики, бо завоювання українського Причорномор’я від татар було б неможливим без співдіяння української зброї.

5. Мелітопіль. Щит розділений; у горішньому золотому півполі чорний російський імператорський орел; у до-

лішньому зеленому півполі срібний хрест положений на відчиненій книзі. Виражає цей герб заселення причорноморського степу християнами по відступі татарської влади. Горішнє півполе для сучасної української геральдики зовсім зайве з огляду на свій зміст, отже залишається однопільний герб зо срібним хрестом у зеленому полі, положеним на відкритій золотій книзі (барва для цього виображення св. Письма не була встановлена, але золота в цьому випадку найкраща).

6. Новоселиці (Новомосковське). Герб цього міста одинокий серед гербів запорізьких міст, що своїм змістом виразно спрямований проти українства. Щит розділений; у горішньому блакитному півполі сходяча срібна зізда; у долішньому багровому півполі зломана козацька шабля. Це гербове супоставлення мало висловити „благоденствие”, тобто щасливий добробут, цієї околиці (сходяча зізда) по знищенні Запорожців (зломана шабля) — основників козацької оселі Новоселиці, на місці якої постало місто Новомосковське (відповідь на питання, чому в українських публікаціях завжди виступає назва Новомосковське на місці Новоселиць, залишаємо українським історикам і географам), Українська честь вимагає деякого виправлення цього гербу. Горішнє блакитне півполе зо сходячою шістнадцятипромінною (згідно з давнім зразком герба) зіздою сприймальне. У долішньому багровому (натяк на улюблену козацьку малинову барву) можна заступити зломану шаблю цілою, одначе ще краще було б умістити над зломаною шаблею ще одну цілу на пам'ять відродження українського козацтва 1918-го року. Барви для шабель (незазначені в гербовниках): леца срібні й рукояті золоті.

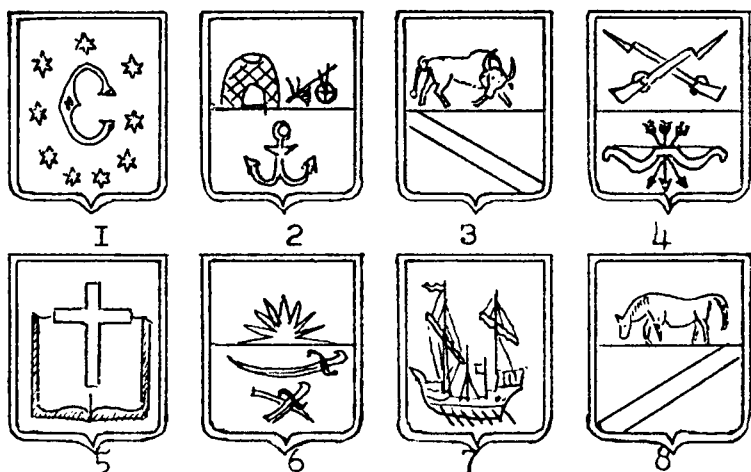
7. Олешки (Цюрупинське). Давніший герб (з 1844-го року) представляв у червоному полі емблематичне виображення ріки, тобто Дніпра: старий муж у півлежачій поставі, який правим ліктем спирається об посуду, що з неї виливається срібна вода, а лівою рукою держить золотий скіпетр імперії (з двоголовим орлом). Цей герб, що мав представляти, як Дніпро несе добробут і обильність під

добродійним покровом Російської імперії, був заступлений 1893-го року (такі цією ж імперією) новим і куди кращим гербом: у блакитному полі срібна запорізька галера зо звинутими вітрилами (за стародавніми рисунками). Цей новіший герб вважаємо за властивий герб міста з трьох причин: він останній урядово затверджений; він має в нашому часі за собою довшу традицію; і він куди кращий своїм змістом й нескладним геральдичним виображенням. Давніший герб („Дід Дніпро”, одначе, відповідно вистилізований, напр., з козацьким бунчуком) міг би знайти своє примінення як дотичний земський (повітовий чи волосний) герб. В урядових виображеннях новішого міського гербу містився ще в горішньому правому накутку щита герб Таврійської губернії, що сьогодні зайве, як зайве також і тогочасне оточення гербового щита (срібна тризубчата вежова корона й колоски перев’язані Андріївською лентою).

8. **Павлоград.** Щит розділений; у горішньому золотому півполі кінь, який пасеться (звернений у свою праву сторону); у долішньому зеленому півполі срібна скісна смуга з лівого горішнього до правого долішнього кута (противно до смуги в гербі Верхньодніпровська). У золотому гербовому полі кінь може бути чорний або червоний (дотичного урядового встановлення не вдалося нам знайти), а в цьому випадку чорна барва була б кращою — як натяк на славнозвісних вороних козацьких коней. Цей герб голосить, що повіт славився своїми кіньми, лугами й водами (срібна смуга — символ ріки).

Деякі герби запорізьких міст знайшли місце в українській недержавній філателії, як, нпар., на пропагандивних марках, виданих у Катеринославі 1910-го року з нагоди хліборобсько-промислової виставки, з гербом цього ж міста⁶), або герб Павлограда на марках земської пошти⁷).

Герби міст Запоріжжя різноманітні, досить багаті своїм змістом і, по незначному виправленні, повністю сприймальні для вжитку сучасної української геральдики. Виявляють вони не тільки особливості місцевого побуту (ногайська кібітка, плуг, якір, домашні тварини) й крає-

1) Січеслав (виправлений); 2) Бердянка; 3) Верхньодніпровське; 4) Запоріжжя; 5) Мелітопіль; 6) Новоселиці (виправлений); 7) Олешки (від 1893); 8) Павлоград.

виду (ріки, золота барва для пшеничних ланів, зелена для пасовиськ), але й дещо з минушини цієї землі (козацька галера й шабля, татарський лук, російські рушниці) і передусім поселення Запоріжжя на переломі XVIII-го на XIX-е століття (напр., мелітопільський герб). Важно відмітити, що ці герби одинокі в українській міській геральдиці, що містять у собі багрову барву (Новоселиці й Запоріжжя), нав'язуючи до традиції козащини. Давнього й цінного козацького знакового добра, щоправда, не використано належно, що пояснюється тогочасними непригожими для української культури обставинами, однак це завдання стоїть перед українськими геральдистами будучини, коли впарі з розростом нових запорізьких міст ітиме українське міське герботворення.

1) Енциклопедія Українознавства I, ст. 123 (Кубійович, В.: Україна як географічне ціле і її частини). Мюнхен-Нью Йорк, 1949.

2) Кубійович, В.: Атлас України й сумежних країв. Львів, 1937. Карта 57.

3) Климкевич, Р. О.: Герб — Лицар-Козак зо самопалом. „Музейні Вісті”, ч. 2. Онтаріо, Каліф., 1957.

4) Битинський, М.: Герби сумної пам'яті в Україні. „Новий Літопис”, ч. I. Вінніпег, 1963.

5) Винклер, П. П. фон — : Герб городов, губерний, областей и посадов Российской Империи. С. П., 1899.

6) Максимчук, Ю.: Каталог чужинних марок з українською тематикою. Ст. 9 і табл. 7. 1962.

7) Збірка автора цієї статті.

Анатоль Брус

„ПОРУГАНІЕ КАНОНОВЪ” ИЛИ ДНИ НОВЫИ

(З тайн архиерейського архіву)

У приватній книгозбірні турецького антикваря М. Кучука в Константинополі була збірка слов'янських рукописів, а між ними один під заголовком „Поруганіе канонѡвъ”. На цьому рукописі була зверху зроблена грецька помітка „krypha” („Тайне”), ініціали Х. Е. і дата: 7. 4. 1859. М. Кучук 1943 р. виступив був у Відні з доповіддю про свій архів (про це ширший репортаж був у „Volkssstimme” за 13. 3. 1963), з дозволу п. Кучука д-р К. Лут зробив копію з рукописа „Поруганіе канонѡвъ”, і текст її подаю нижче (Розділові знаки мої. — А.Б.).

„Азъ недостойный инокъ Андрей лѣтопись сію пишу не токмо любу мудрія моего ради, но такожде дабы поклѣнїемъ грядущемъ свѣдетельствованіе благодарумія отцевъ ихъ оставити.

Повѣсти сей зачатой быти указомъ сирѣчь универсаломъ иже обвѣсти его высокопреподобіе отецъ архимандритъ Григорій (въ мірѣ козакъ Максимъ Мотовыло), оный же гласить:

„Смирненъ черноризецъ Григорій, благодатию божою архимандритъ и старѣйшій брати духовной, псалмолѣвцемъ, ктитормъ, кобзаремъ, сонмомъ (цехомъ) пѣвчихъ и всему боголюбивому воинству Съчи задунайскія полка въ богоспасаемомъ Тронѣ въ краи

богохранимаго августѣйшаго царя императора турецкаго.

Славенъ отецъ нашъ Памво Беринда, составлявъ „Лексиконъ славенороссійскій и именъ толкованія” въ первопрестольномъ градѣ Кіевѣ лѣта 1627-го, в предисловіи книги оныя въ видѣніи духа своего прорече поученіе глубочайше: яко народу нашему зѣло вѣрующу даже самая святая „церковь въ огиду приходитъ”, понеже вѣтхій языкъ церковный славѣнскій невразумителенъ есть.

Азъ кротокъ предстоящій братіи полковой сего ради издаю каноны сіи.

Языку нашему родному малороссійскому мѣсто невразумительнаго языка иностраннаго вѣтхаго словѣнскаго въ богослуженіи полка тронтскаго отъ нынѣ быти.

Имена книжная братіи духовной въ гражданское видозвучіе преобразовати по подобію запорожскому примѣромъ: имя „отецъ Пантелеймонъ” видозмѣнити въ „отецъ Панько”, „отецъ Андрей” въ „отецъ Андрій”, „отецъ Емеліанъ” въ „отецъ Омелько”, „отецъ Фома” въ „отецъ Хома”, „отецъ Іларіонъ” въ „отецъ Ларионъ”, „отецъ Лука” въ „отецъ Луцько”, „отецъ Антоній” въ „отецъ Антохъ”, и прочее.

Сіе повелѣніе мое во исполненіе всимъ выше упомянутымъ десницею властною подписалъ есмь

Григорій, Архимандритъ

Станица полка въ Тронть.

Мѣсяца новембрія дня 13-го, 1778 г.

***

Времени мало бывшу, изложи братія духовна книжницы въ языкѣ малороссійсцѣмъ.

Егда братія богослуженіе зачала есть съвершати, благоуханіе дивное первыхъ звуковъ языка роднаго слышавше и вразумительность мысли слова божаго воспримяше, воины запорожскіи всплакашася отъ радости велія.

Обаче (увы мнѣ грѣшному!), услышавше въ чтеніи имя „отецъ Панько”, нѣкоторіи войны преобразища лица своя въ нелѣпообразная аки скоморси смѣхотворцы еле подавлявше раздраженіе веселости грѣшныя.

Но сіе бо токмо зачало діаволскаго искушенія бысть.

Дондеже отцы духовныи богослуженіе правивше не воспоминаху именъ собственныхъ, во внѣ храма божяго вспять видимо и слышно бѣаше настроеніе молитвенное. Но еле читець провозгласи „Его високопреподобіе отецъ архимандритъ Грицько“, како въ притворѣ, еже въ просторѣчи бабынецъ нарицаемъ, внезапно якобы хохоть тихій, но злоумышленъ послышася. (О, азъ возжадахъ вѣрити яко дахъся диву причуденія!).

Увы! Егда отцы духовныи изъ писанія провозгласиша имена святыхъ: Маруся, Панас, Гаврило и прочая, — како въ притворѣ паки разразися хохоть неподобенъ! Ей, Господи, боголюбивыи запорожцы (воистину глаголю!) въ храмѣ божомъ гласно хохоташу... По примѣру оныхъ въ притворѣ последовавшие вси прочіи сотвориша хохотаніе веліе.

Отець Пантелеймонъ провозгласи во всеуслышаніе:

„Братіе. Его високопреподобіе архимандритъ Грицько убо хочеть казанъ сказати, зане прошу благоуспокоитися!“

О, горе! Хохотаніе громогласное, аки гроза, превратися въ могущественное реготаніе запорожское во всемъ мірѣ завѣдомое. Реготающе отъ своихъ грудий богатырскихъ оныи дашася таковому невоздушному веселію, яко бысть веліе воздуховъ сотрясеніе й шумъ велій, якобы тучамъ, громамъ и молніямъ летѣти. Азъ созерцавъ ужасы онаго видѣнія внезапно увидѣхъ главу діавола въ громѣ, бури и во мракѣ, и духъ мой отъ изнеможенія паде въ усненіе безсознанія; и слышенъ бысть гласъ свище: „Мужайся, инокъ Андрей! Дни новыи пришедше въ край тронтскій да не соблазнятъ тя! Имя твое духовное аки облаченіе души твоея есть. Ащеже имя твое духовное „Андрей“ преображенное будетъ въ мірское „Андрій“, душа твоя якобы въ жупанъ и шаравары запорожскіи облечется. Сказую ти тайну великую: яко имя твое „Андрей“ нѣсть малороссійское, такжеже имена братіи всяя тронтскія не суть словенская, токмо еллинская сирѣчь греческая и іудейская; зане преобразование видовзвучія тако не преобразуетъ иностранной сущности оныхъ, яко обозначеніе свиніи именемъ орель не можетъ превратити свинію въ орла. Сущ-

ность сирѣчь содержаніе (но отнюдь не внѣшность то есть форма) главная есть, — тако сказано есть въ писаніи Емануіловомъ кролевецкомъ.

И пакы услышахъ гласъ исвыше глаголюще: „Имена небесная, яже суть: Богъ, Господь, Духъ, Троица, ангелъ, Дѣва Марія, херувимъ, серафимъ, архангелъ Гавріилъ, архангелъ Михаїлъ, пророкъ Мойсей, і прочая, да не преобразуются въ звучаніе мірское запорожское, яко: Бігъ, Госпідь, Духота, Трійця, янголь, Дівчина Маруся сирѣчь Дівка Маринка, архиянголь Михайло, архиянголь Гаврило, прорікъ Мусій, и прочая.

Такожде имена духовная, яже суть: отецъ Пантелеймонъ, о. Фома, о. Андрей, о. Ларіонъ, о. Антоній, о. Феодоръ, і прочая, да не подлежатъ видоизмененію звучнія по подобію запорожскому, яко: отецъ Панько, о. Хома, о. Андрій, о. Ларіонъ, о. Антохъ, о. Хведько, и прочая.

Сіе дано бысть свыше въ назиданіе вамъ да збудеться реченное”.

Уставшу отъ сна моего дивнаго по днехъ седми братія духовная возвѣсти ми якоже его высокопреподобіе отецъ архимандритъ зѣло порицаше запорожцы, иже посмѣяшеса надъ видозвучнемъ имени его „отець Гриць”, поругаша каноны.

Его высокопреподобіе отецъ архимандритъ Григорій сказавъ запорожцемъ и рече:

„Ащеже не восхотѣвшемъ языкъ малоросійскій и видоизмененіе именъ въ церкви прияти купно не благоволю дати вамъ языка роднаго въ церковь, убо языкъ новыи съ имени старыми есть аки небо новое со старыми звѣздами”.

Запорожцы же отвѣщавше рекутъ:

Аще полкъ весь тронтскій козачій съ восклицаніемъ „слава” велиемъ языкъ нашъ родной малоросійскій въ церкви привѣтствуетъ, но именъ духовныхъ передѣлки по образу и подобію мірскому прияти никако не восхотѣ.

Сказанное бо есть: яко тѣлеса бодрія, духъ же немощенъ; зане запорожцемъ слышущемъ въ храминѣ имя „отець Гриць” и такая прочая не въ могуту есть, по слабости духа людскаго, отъ регота грѣшнаго въ домѣ божомъ воздержатися.

Свѣдоми суще яко время новое вниде въ міръ грѣшный, и такожде дніе новыи вторгнушася въ прѣ-

дѣлы страны тронтской, дабы челоуѣци въ міровозрѣніи новомъ наставляти; обаче въ движеніи новомъ добродѣтели купно съ пороками суть, отъ нихъ же первыя воспріємемъ, вторыи же, яко мерзєнныи зѣло, порицаємъ. Сказанное убо єсть: „Поклоняющійся да не расбиєтъ лобъ свой”.

Его высокопреподобіє архимандритъ Григорій прекословіє таковое запорожцевъ паки провозгласи яко каноновъ поруганіє.

Увы, таковъ бо мряченъ конецъ бысть свѣтлаго зачала тамо ввести языкъ малоросійскій въ церковь. Убо токмо его высокопреподобіє отецъ архимандритъ Григорій въ языцѣхъ искусєнь бысть, и никомуже, кромѣ оного, не въ могоуту бѣаше съвершати дѣло сіє богоугодное.

Онѣйже высокопреподобный отецъ нашъ архимандритъ Григорій тихо но сверѣпо отиде на гору святую Афонскую дабы Бога молити о ниспосланіи на запорожцевъ благоразумія, и такожде дабы подвизатися въ постѣ молитвахъ иже духъ челоуѣческъ отъ мірскаго искаженія исцѣляютъ. Аминь.”

***

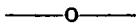
Що серед українців уже з давніх-давен були бажання ввести свою мову в богослуження — це справа безперечна, і явище оправдане, самозрозуміле, здорове й кєнечне. Але я не бачу підстав годитися з М. Кучуком, який твердить, що вищєподаний „документ” є свідєцтвом, що нібито саме „під сонцем свободи мусульманської турецької держави” запорожці, після знищення Січі Москвою (1775), переселившись за Дунай на територію турецької імперії, лише там уперше нібито мали можливість вільно вводити свою рідну мову до Церкви. Такий погляд подиктований у нього національно-політичною спєнукою, перш за все — національною гордістю.

Пєвно, годі виключати можливість наявності серед запорожців за Дунаєм таких духівників, що могли обстоювати ідею введення рідної мови до Церкви. Одначе цей ось „документ”, як такий, не є посвідченням того. Що ця рукописна пам’ятка євєнтуально може походити з тайного архіву якогось грецького єпископа Хризостома — це не виключена річ. Але чи грецькі ініціали Х. Е. озна-

чають „Хризостомос Епіскопос”, і чи його рукою вони написані, та чи це він зробив помітку „Тайне”, і чи був такий грецький єпископ 1859 р. — цими питаннями М. Кучук, на жаль, не зайнявся.

Австрійський молодий славіст, д-р Альберт Пфайфер (погиб під час бомбування Відня 1945 р.) у розмові зо мною висловив здогад, що згадка в цьому рукописі про „писаніє Емануїлово кралевецкое” означає писання „царственного Емануїла”, який міг володіти в Ізраїлі за старозавітніх часів. На мою, однак, думку, тут мова про філософа Емануїла Канта з Кенігсбергу, а це місто польському називають „Królewiec”, звідси й в цьому рукописі прикметник „королевецький”. Хоч, щоправда, автор цього рукопису приписує Емануїлові Кантові філософію про взаємовідношення між суттю й формою зовсім безпідставно, бо ж це філософія Аристотеля, то все ж таки згадка про Канта свідчить, що цей рукопис був написаний або за часів Канта (1724—1804) або навіть пізніше, але не в початках останньої чвертини XVIII століття. Чи цей „документ” — це підрібка? Не конечно! Він міг бути написаний як художній твір, як гумореска, для зображення (в навмисне переборщеній формі для більшого унагляднення) змагання між прихильниками крайньої „демократизації” імен та їхніми противниками.

Одне тут безперечне: автор був ревним прихильником рідної мови в Церкві.

Лев Биковський

ЗВЕНИГОРОДСЬКА КОМЕРЦІЙНА ШКОЛА.

СПОГАДИ З 1905—1912 РР.

(Продовження)

Згодом, з переходом до вищих шкіл, у віддалених містах, наш вакаційний час скорочувався пересічно до $\frac{1}{4}$. Час відриву від родинного оточення зростав майже до $\frac{3}{4}$, а для деяких навіть цілковито. Для загалу учнів (студентів) останнє положення, за нормальних часів, наступало щойно після закінчення високошкільних студій та з початком зарібкової праці.

Впродовж вакаційного часу, що обіймав загалом майже чотири місяці, з переревами, щороку, я перебував вдома, на лісничівці, у Приворотті на Звенигородщині. Відпочивав, був зайнятий родинними і місцевими справами, відвідував дальшу рідню та довколишніх знайомих, почасти працював. З року на рік вакаційні враження потужніли, і я сприймав їх більш свідомо, доповнюючи ними поступ у науці та перебування в шкільному оточенні. Тепер у перспективі часу весь цей період зливається в мій уяві в один образ. Тому можу описувати його лише систематично, з деяким дотриманням послідовності для головніших подій та вражень з тих часів.

Після прийняття до Комерційної Школи, влітку 1905, батьки справили мені мундирок і пальто з чорного сукна (діагоналі), з зеленими оторочками та купили картуз згідно шкільним приписам. Для цього звернулися, за рекомендацією знайомих, до жидка-кравця в м. Чижівці, який шив довколишнім священикам ряси.

Потім завчасу примістили мене „на станцію” в знайомій родині лікаря Т. Краснопольського в Звенигородці. У них я мав не тільки приміщення й харч, але й педливий догляд. Добродійка Краснопольська, будучи бездітною, зайнялася моїм далшим вихованням.

Не дивлячись на вроджені здібності, батьківські й Краснопольської впливи, впродовж перших трьох років я вчився погано. Увесь вільний від науки час проводив у боротьбі та грах з товаришами по школі. Від того занедбу-

вав навчання; пані Краснопольська мала зі мною чимало із-за того клопоту, а батьки — видатків на рвану одіж. Одного разу товариш по школі П. Височанський із-за чогось побив мене і вкинув у глибоку яму, що була на шкільному подвір'ї. Я не міг своєчасно вилізти, завважили відсутність у класі, і один з учителів витяг мене звідтіля. Врешті дійшло до того, що із-за постійного відставання в науці мене мали залишити на другий рік у третій класі. Цей сором компромісово був полагоджений, з умовою, що впродовж літніх ваканцій я підучуся французької мови і восени складу з цього предмету додатковий іспит.

З тим я поїхав на літні ваканції додому. Сподівався, що батько за це буде бити. Але сталося зовсім щось іншого. Він закликав мене до своєї канцелярії, прочитав лист від школи, спокійно з'ясував необхідність, замість байдикування, додатково вчитися під час ваканцій та, пильно дивлячись на мене, сказав: „Сину, я тяжко працюю, щоби тебе вивчити, а ти так погано справляєшся?” При тому сумно похитав головою й відпустив мене. Таке поступовання зробило на мене сильне враження. З того часу стався в мені психічний перелом. Я відмінився, став від четвертої класи пильно вчитися, і скінчив школу з відзначенням срібною медалею.

Любов до дітей у моїх батьків була безмежною. Вони не мали особистого життя. Знали тільки Бога й дітей! Їм присвятили все своє життя, тяжко працюючи, щоби дати дітям освіту.

Службове польське оточення батьків по праці в маєтку графа А. Потоцького, в якому батько працював лісничим, різно відносилось до незвичних на той час для їхнього стану освітніх заходів для дітей. Переважала нехоть, заздрість і навіть глузування. Наприклад, старенький економ фільварку в сусідньому селі Попівці, довідавшись, що мої сестри пішли в гімназію у Звенигородці, обурився кажучи, що він ніякої освіти своїм донькам не дає. „Аби вміла кури порахувати та мала добре придане!” — ось що потрібне для життєвої кар'єри дівчини, а не якась там „гімназія”, твердив він.

Взагалі тодішнє наше оточення складалося з різних старосвітських типів, які не були в стані зрозуміти поступовання моїх батьків. Інший, наприклад, економ, також з сусіднього фільварку у Вільхівцях (на Прохватилівці) — п. П., старший парубок, мав біля 10.000 карбованців в золоті, які тримав в кованій скрині в себе під ліжком. Він передплачував кілька часописів. Влітку із-за праці не мав часу їх читати, і складав у стислому порядку. З настанням зимової пори починав читати все від початку і, відвідуючи сусідів, оповідав їм вичитані у той спосіб „останні новини”.

Інший знову ж економ з фільварку в с. Гусаковій п. В., одружений, пишався своїм „знатним” родом та „освітою”. Він ні з ким не приставав, їздив у поле в рукавичках і в білому стоячому комірці. А коли розсердився, бувало, на селян-робітників, то кричав: „Що ти мені кажеш, хаме! Я 15 пудів книжок прочитав!”

Його заступив, згодом, п. К., самітній, його помічник. Добрий був чоловік, навіть приятелював з моїм батьком. Врешті він одружився. Але вже по кількох місяцях шлюбного життя його дружина у розпуці пробувала труїтися, коли переконалася що вона заражена. Сам п. К. став носити, за лікарським приписом, постійно темні окуляри. Цією хворобою він заразився в жидівських „заїздах” у Звенигородці.

Пан Ш., син „жондци” Бужанського ключа, який практикував на фільварку в Попівці, скривдив доньку нашого ревірового козака-дядька Гордія. Він занадився до них у Привороття і звів її та заразив паскудною хворобою. Зі сльозами в очах цей старий панський служака оповідав мені про сором і нещастя в його родині. На моє обурення відповів: „Що скаржитись нікому, бо ж він не в стані воювати з панами!”

У дальшому селі, Кобриновій, мешкав п. П. „жондця” Вільхівського ключа. Був інтелігентною людиною, добрим фахівцем сільського господарства, з довголітнім досвідом, прекрасний знавець коней. Але в той же час вельми зарозумілий із-за свого „давнього роду”. Він з погор-

дою відносився не тільки до селян, але навіть до підвладних йому економів, не подавав їм руки і звертався до них на „ти”. Він так само не дбав про освіту доньок, але син його скінчив Політехнічний Інститут і навіть спорудив телефонічну мережу в звенигородських маєтках графа А. Потоцького. Він добре відносився до мого батька, як службового йому непідлеглого.

Також і сини комісара маєтків д-ра О., який мешкав в с. Бужанці, походючи з інтелігентної родини, дістали вищу технічну й с. господарську освіту. Останній працював, згодом, на якомусь фаховому вищому становищі в Варшаві, в Польщі. Звідтіля, буцімто, переїхав в Аргентину, де став управляти велетенською скотарською фермою.

Перебуваючи на літніх вакаціях вдома, у лісничівці, я проводив час переважно в лісі, серед природи. Цьому сприяв батьківський дар-нова рушниця, яку він спровадив мені з Бельгії. Я нишпорив з нею по закутках лісу, старанно вистрілюючи лісових шкідників-сойок, сов, вевірок, розкопуючи нори бурсуків та лисиць. Взимі ганявся за зайцями.

Але справжні великі полювання, в яких я брав участь, в приворотських лісах, відбувалися щороку зимою, перед або після Різдва. Мій батько не був мисливцем, але ті полювання вмів організувати прекрасно, за що від мисливців та адміністрації маєтків постійно отримував подяки.

У цих репрезентаційних полюваннях брало участь понад 20 мисливців — вищих службовців маєтку та державних урядовців із Звенигородки. Увесь ліс у тій цілі був поділений на мисливські ревіри. Їх під час полювання обходили по черзі в заздалегідь усталеному порядку. Ревір обставлявся з одної сторони мисливцями у витиченій відстані один від другого. Від кінців мисливської лінії, вглиб ревіру, вішали на довгому шнурі кольорові шматки, щоб звірі не розбігались по боках. На одному краї мисливської лінії ставав лісничий (мій батько) верхи на коні, а на другому ст. козак. У глибині ревіру, на просіці, заздалегідь уставлялися гучки, біля 60 хлопців, які охоче наймалися на таке видовисько. Їх розставляли також у певній

відстані один від другого, але густіше за мисливську лінію. По краях гучківського загону були козаки. Після розставлення мисливців батько давав знак трубкою, що полювання починається. Тоді ст. козак трубив у ріг, що його кожний козак носив на реміні через плече з урядовою бляхою з написом в російській мові — „лісний сторож”. Козаки при гучках обзивалися і лінія гучків поволі, мовчки, рушала в сторону мисливської засідки. При тому вони галасували тільки спеціальними дерев'яними калаталами, або стукали палицями об стовбури дерев. Сполоханий у той спосіб звір втікав від них на мисливих. У певній відстані від мисливців гучки спинялися, щоб їх неароком не підстрілили, що іноді й траплялося.

У той час, коли відбувалося полювання в першому ревірі, другий загін гучків, також біля 60 хлопців, заходив і ставав у поготові з іншими козаками у слідуючому ревірі. Після закінчення полювання в першому ревірі гучків з козаками поспішно перевозили саньми у третій ревір, а мисливців у другий, де вони знову займали визначені їм місця. У той спосіб полювання продовжувалося.

Козаки збирали на спеціально влаштовані сані (зо стовпчиками по краях з вилками й дрючками переложеними через них) й числили впольовану звірину. Козлів і лисиць вішали на дрючках, а зайців і птахів здебільшого складали внизу на санях. Полювання, звичайно, тривало три дні. Впродовж них вбивали біля 20 козлів, 10-12 лисиць, біля 300 зайців, багато сов, пугачів та яструбів. Біля 30 пароконних саней обслуговували мисливців та гучків, поспішно перевозючи їх з ревіра в ревір.

Вполудень з'їздилися до лісничівки, або хати ст. козака, на відпочинок і снідання. Мисливцям кухар від адміністрації маєтку привозив і розгрівав у мідяних казанах бігус з тутешньої капусти на свинячому м'ясі з сосісками й хліб. Лісництво дбало про горілку. Крім того кожний мисливець мав ще й власні припаси. Козаків і гучків, поза платнею, частували горілкою й ковбасою з хлібом.

Перед лісничівкою мальовничо розкладали впольовану звірину. Рушниці ставили назовні колом у вирізах

спеціально спорудженого в тій цілі дерев'яного стояка. Усе це разом з мисливцями й гучками фотографували і т. п.

Упольовану звірину почасти брали мисливці, а почасти роздавали козакам і лісничому. На нашу долю діставалося завжди понад 30 зайців. Ми не могли їх спожити і в свою чергу посилали довколишнім знайомим. Частину з того, як хабарі, посилали урядовцям та деяким учителям гімназії і комерційної школи у Звенигородці. Вони приймали їх з подякою за винятком директора школи Я. М. Ковалевського, який відмовлявся, мотивуючи своїм становищем. Отже все ж таки знайшлася, у ті часи, єдина порядна людина. Він був таким у всьому!

Полювання відбувалися щороку аж до 1917. Аж одного разу трапилася слідуюча подія. Стріляли тільки до козлів. Сарни (самиці) проходили вільно через лінію стрільків, або верталися й проривалися через гучків у сусідні ревіри. Одна з переляканих сарн, утікаючи, з усього розгону вдарилася грудьми у стовбур великого дерева. Зомлілу принесли її на подвір'я лісничівки. Вона відійшла, але видно було що дуже страждає й помре. Батько, щоб скоротити її муки, вирішив її пристрелити. Взяв пістоль і намірився. Сарна дивилась на нього своїми великими гарними карами, наче „людськими”, очима і . . . плакала! Рука батькова опустилася, і він не був в стані її застрелити. Віддав пістоль козакові й той докінчив її. Я був при тому й бачив це все! . . .

Відтоді я перестав полювати. З рушницею в руках блукав по лісі й приглядався до життя його мешканців. Мені вистачала свідомість, що я є паном життя й смерті тих істот, але більше на їхнє життя не посягав. Іноді теплими вечорами просиджував у лісі біля борсучих і лисячих нор, милувався ними, як вони звідти вилазили, як гралися їхні діти, і сполохані якоюсь нічною птицею, втікали під землю. Здалеку від села доходив гомін людських голосів, докруги по лісі чулося шарудіння у листях комах, поволі смеркалося, і стовбури дерев затрачувалися в темряві. Містична тиша розпросторювалась у лісі, а я в ній роз-

пливався... Відтоді я став не ворогом, а приятелем лісу та його мешканців, їх часткою, пристав до їхнього гурту. З просвітленою душею й спокоєм вертався з таких прогульок по лісі додому. Любов до природи лишилася з тих часів у мене на все життя.

З-поміж родинних справ, серед щоденного поточного життя, під час літніх учнівських вакацій, особливо затяглися дві події. Першою була поїздка з мамою залізницею до Києва. Я постійно застуджувався, дихаючи ротом, а не носом. Лікарі встановили, що в проході між носом і горлом маю, правдоподібно, якийсь нарост. У цій справі радили звернутися до фахівця, д-ра Шнарбаховського в Києві.

Ми поїхали й пробули в Києві біля тижня. Спинилися в кімнатах для приїзжих на подвір'ї Михайлівського монастиря. Лікар оглянув мене, підтвердив думку звенигородських лікарів, і відразу ж зоперував, показуючи нам на круглому ножі вирізаний нарост. Від болю й втрати крові я пробув в хаті біля двох днів під доглядом лікаря. Потім очунав, і ми оглядали Київ.

Особливо пам'ятаю відвідини Києво-Печерської Лаври. На подвір'ї, перед входом до головної церкви, був натовп прочан з усіх сторін не тільки України. Він виглядав вельми мальовничо. Прочани сиділи поодинокі й гуртками, святочно вдягнені, зо своїми подорожніми торбинками. Виднілися різноманітні ноші: білі, чорні й бурі свитки, вишивані й білі сорочки, спідниці й запаски різного роду, з випущеним подолом, чемерки й піджаки, в чоботях, постолах і босі... Гарні були різнобарвні хустки на головах жінок. Одні прочани лагодилися ввійти в церкву, інші відпочивали, треті щось їли, четверті тихо між собою гуторили. Уся ця різнокольорова маса чоловіків, дітей та жінок, які переважали, побожно рухалася, входила й виходила. Біля воріт, дверей та проходів стояли ченці. Деякі стежили за порядком, інші збирали на щось гроші.

Після оглядин церков, кількома критими проходами вниз ми досягли входу в печери. Почекали, поки збереться достатній гурт відвідувачів. Потім дали нам запалені

свічки і в супроводі ченців, які пояснювали, з острахом і цікавістю заглибилися в лабіринт підземних ходів. Пригадую, що благовійно оглядали мироточиву голову святого, що поволі входив у землю, мощі інших угодників Божих вкритих покривалами, підземні церкви, в яких горіли свічки й молилися прочани. При деяких келіях та бічних заглибинах стояли великі підсвічники з товстими свічками та безліччю малих вогників. Були там також тарілки, в які прочани кидали дрібні гроші, і сидів чернець.

Під Лаврою розташувалася безліч яток з різноманітним дешевим крамом для прочан. Боже мій! Чого тут тільки не було?! У маленьких пляшечках продавали прозорі „Сльози Богоматері”, в більших — синьовату „Воду з р. Йордану”, „Пір’я Михаїла Архангела”, землю з Палестини, лікарство на всі хвороби, різні хрестики, образочки, медальйони на ланцюжках і без них, картинки з виглядом Лаври, каблучки з лаврським написом, перстні з кольоровими шкелками, різнобарвні хусточки та жіночі прикраси: сережки, намиста, зап’ястя, коробочки, іграшки для дітей, різні пам’ятки, книжечки, картинки й т.п.

Накупивши того всього на гостинці для рідні, прислухи й знайомих, ми на другий день подалися додому.

Другою, сумною подією, була смерть посеред літа моєї сестри Олі. Вона слабувала від довшого часу. Лікувалася, але врешті туберкульоза суглобів звела її в могилу, коли вона була вже в другій класі Звенигородської жіночої гімназії.

У загальному сумі родини з приводу цього та в похороні Олі взяла, несподівано для нас, участь громадно селянська молодь з с. Попівки, до парафії якої ми належали. Біля сотні хлопців і дівчат, в святочній одежі, прийшли на лісничівку у Привороття. Після остаточних у хаті похоронних відправ, під проводом священника П’ясецького, відбулося прийняття з частуванням всіх традиційною горілкою та ковбасою з хлібом. Потім дівчата винесли труну на віз з волами, вкрили її квітами й супроводили покійну, разом з нашою родиною, до церкви в Попівці, а звідти на сільський цвинтар, де вона й була похована.

Цей симпатичний масовий прояв з їх сторони і співчуття, не так до покійної, якої вони майже не знали, як до нашої родини взагалі, з приводу нашого нещастя, скрашувало нам хвилини, а потім і дні, жалоби.

Згодом батьки спорудили великий дубовий хрест на могилі Олі та обгородили її дерев'яними штахетами. Після того, крім батьків, лишилося нас троє: автор цих рядків та його сестри-Софія й Галина. Такий склад нашої родини тривав майже до 1940 рр.

Пригноблення, що запанувало на довший час після смерті Олі, посилювалось зовнішніми незугарними громадсько-політичними обставинами, що настали в післяреволюційних часах 1905 року. Хвилі політичної реакції від 1907/9 рр. та устроєвих реформ докотилися й до затишної лісничівки у Приворотті. То була справа виводу селянських садків з лісу.

По лісі були розкидані, ще з часів панщини, селянські садки. Вони належали всуміш різним господарям, переважно з сіл Попівки й Залеського. Брали звідти трохи овочів, але побільше сіна й трохи сухої деревини. Отже селяни трималися тих садків більше із-за традиції ніж користи. У той же час адміністрації лісів графа А. Потоцького ці сторонні „вкраплини” в лісових обшарах перешкоджали перевести лісовлаштування відповідно вимогам новітнього лісознавства й законодавства в цій царині.

Користаючи з аграрних реформ, уведених після проголошення революційного зриву 1905 року, адміністрація маєтку виробила в уряді дозвіл вимінати ті садки на рілну землю поза лісом. Засадою був обмін площі за площу з деяким додатком за „користи”, що їх мали власники з садів. Чимало селян відразу погодились, і їм відрізали належні вимінні ґрунти при селах з фільварочної землі. Але були й такі, що не хотіли, із-за якоїсь причини, пристати на цю зміну. Тоді адміністрація маєтку при допомозі уряду перевела вивід садків силоміць, вживаючи для цього поліцію та закликаний відділ донських козаків. Процедура відбулася у відчайній атмосфері. Спеціально найняті для цього високоплатні лісоруби, під охорою війська

поспішно зрізували дерева по садках, не дивлячись на спротив їх власників. Присутні при тому селяни плакали, трималися за дерева, молилися, чіпляли на них ікони, а зрізані дерева падали додолу.

Впродовж короткого часу все було закінчено. Зрізане дерево наказано було забрати до певного реченця. Після того стороннім особам вступ і в'їзд у ліс, без дозволу адміністрації, був заборонений.

Становище мого батька було дуже складним і нервовим. З одної сторони він співчував селянам, а з другої був службовцем маєтку, і мусів виконувати накази адміністрації. Знову ж, на здоровий глузд, ніяке новітнє лісовлаштування, яке заплянувала перевести адміністрація лісів, не могло бути здійснене при наявності сторонніх галявин-садків по лісі. Селяни, очевидно, це розуміли, бо ніхто з них претенсій до батька за це не мав, тим більше, що назагал на заміні виграли, збільшуючи свою рілну площу в степу. Усе ж таки ця справа опинилася в Києві на суді. Боронив селян добродій Скрипчинський, брат священника о. Скрипчинського з сусіднього села Кобринової. Вони, як і треба було передбачувати, скаргу в суді програли.

В атмосфері цих прикрих обставин і переживань зовсім непомітно пройшла звістка про замах на власника маєтку графа А. Потоцького, намісника Галичини, у Львові в 1908 році, і про його смерть. Адміністрація розіслала всім службовцям повідомлення про це, враз з клепсидрою та світлиною графа, у чорних жалібний рямцях і порекомендувала молитися за його душу. На тому й скінчилося. Усі перейшли до порядку денного. Інакше й не могло бути. Більше значення для місцевих урядовців мало безпосереднє начальство в маєтку, аніж далекий власник, якого ніхто не знав, ніколи не бачив, а сама трагічна подія відбулася за кордоном, в Австрії, в „якійсь Галіції”, про яку мало хто й знав у тодішніх часах. . .

Описані й інші події та переживання відбувалися всу-міш з приїздами до нас ближчих родичів та взаємним їх відвідуванням. Найчастіше навідувався молодший брат батька-дядько Калікст. Після одних таких відвідин ми

змовилися, і разом відвідали родину дядька Володислава в с. Топильній, під м. Шполою. При тому розділилися: дядько зо мною подався окружним шляхом з заїздом до нього у с. Будищі, а мати з сестрами поїхала просто до Топильної. Там ми мали зустрітися.

Я з дядьком їхали через Звенигородку, якісь проміжні села, в тому числі й через с. Моринці, до Будищ. Тут він служив економом на фільварку місцевого діди́ча. Мешкав в окремому домі нешлюбно з якогось селянкою. Мали дітей. У хаті було пусто й непритульно. У той же час на кухні його „дружина” частувала свою рідню, що навідалась до неї під час відсутности „пана”!...

Розмовившись з нею і перемінивши коні, ми вирушили далі в напрямі Топильної. Їхали знову через якісь села, в тому числі через Кирилівку. По дорозі дядько був мовчазний. З його скупих слів я довідався, що по всіх довколишніх селах розвинуте садівництво. На цій основі провадиться, з дозволу акцизного уряду, вигон спирту з фруктів. Для того селяни мають невеличкі мідяні апарати і виготовляють, при тому, з яблук чудову на смак горілку. Мені потім пощастило переконатися у тому в гостині у дядька Володислава.

Перебування у дядька Володислава в Топильній тривало кілька днів. Враження з того були вже описані в іншому нарисі. Під час цих відвідин ми їздили інколи до „дядька” А. Семашка у сусіднє село Лозовату. Добродій А. Семашко не був ще тоді одружений з моєю тіткою Клементиною. Але був давнім приятелем моїх батьків ще з вільхівської цукроварні, з якої вони виїхали у 1897/8 році, і постійно вважався „нареченим” тітки. Тому до нього ставилися як до родича.

Князь Куракин мав тут великого парового млина. Його орендував і провадив добродій Каневський, жидівського походження. Дядько А. Семашко працював у млині при двигунах і машинерії. Якийсь лотиш (піячина) був за мірошника, кілька підручних робітників доповнювали службовий персонал млина. Він молов майже залізничний вагон борошна за добу, не рахуючи побічних виробів та

обслуговування приїзжих молоти селян. Був чинний через усю добу, без перерви. При млині постійно мешкав, в окремій хаті, москаль-„артельщик” — представник банку, в якому Каневський позичав гроші під заклад борошна в коморах млина.

Відвідини в дядька А. Семашка проходили для нащадків різноманітно й приємно. Оглядали млина, заходили до добродія Каневського, який мешкав разом з своїм братом Яшою — студентом революціонером, їздили на дядьковому ровері, ходили з ним угості на село й т. п.

Затянулись відвідини в Лозоватці священика о. Філіповича, з яким дядько (римо-католик) приятелював. Отець Філіпович був заможним, мав кількадесят десятин церковної орної землі, провадив с. господарство і мав велику родину, переважно хлопців. Я ходив з ними на прогульки в поле. Не знаю, звідкіля, але вони вже знали історію України й розмовляли про це між собою. Я, як молодший, ще добре не був втаємничений у ці „національні премудрості”. Про полк. Івана Богуна і гетьмана Б. Хмельницького я вже знав, але постать гетьмана Івана Мазепи була для мене ще неясною. Довкруги я лише чув нарікання: „Ах який ти мазепа!” — як щось негативного. Отже зачувши їхню балачку, я схотів також і собі встрягти в розмову, і сказав: „Ах, то Ви мазепинці?”... У відповідь на це вони почали мене бити. Після доброго прочухрана пояснили мені, що я дурний, і хто то був гетьман Ів. Мазепа. Згодом і я став мазепинцем. Згадуючи, раз-у-раз, про цю хлоп'ячу пригоду, я не сердився, а був вдячний моїм тодішнім „вчителям” за їхню „прикладну” лекцію з історії України!...

(Далі буде)

Дмитро Соловей

ВАСИЛЕНКО, МІЛЮКОВ І САМОСТІЙНІСТЬ УКРАЇНИ В 1918 Р.

СПРОБА ХАРАКТЕРИСТИКИ З НАГОДИ 45-РІЧЧЯ ВІД ЧАСУ ПРОГОЛОШЕННЯ ТРЕТЬОГО Й ЧЕТВЕРТОГО УНІВЕРСАЛІВ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

І. СИТУАЦІЯ НА НИВІ НАРОДНОЇ ОСВІТИ ПІСЛЯ РЕВОЛЮЦІЇ 1917 Р.

Московський часопис „День” за 5. IX. 1917 повідомив, що Василенка покликано на працю до Міністерства освіти в Москві, на посаду „четвертого помічника міністра освіти.”³⁰⁾ На куратора ж Київської учбової округи уряд призначив В. П. Науменка. При цій нагоді згадано, що Науменко був редактором журналу „Кіевская Старина” (до 1906 р.), а потім „України” (в 1907 р.) Що під час відсутности М. Грушевського (як його арештували й заслали в 1914 р., коли він повернувся до Росії із-за кордону) Науменко був головою Українського Наукового Товариства в Києві.³¹⁾ А Дм. Дорошенко подає, що коли 17. III. 1917 р. засновано було у Києві Українську Центральну Раду, то місце голови її зарезервували для Мих. Грушевського, що мав повернутися із заслання, а заступати його мав Науменко. Крім того, на товаришів голови

---

³⁰⁾ Д. Дорошенко пише про це різно. У томі II він пише, що М. Василенка призначено було на посаду товариша міністра народної освіти (при міністрові Мануйлові) „влітку 1917 р.” (ст. 336). А у томі I подає, що М. Василенко на посаду товариша міністра освіти призначено було „в кінці літа 1917 р.” (ст. 389). Проте Мануйлов подався до димисії 17. VII. 1917 р., тому призначення Василенка відбулося, мабуть, ще перед цією датою, але практично В-ко міг поїхати до Москви перед початком вересня.

До речі, тут звертає на себе увагу дивний факт. Розпочалося гарячкове будівництво нового національного відродження українського життя. Кожна культурна одиниця потрібна була Україні. Ті, що в момент революції були за межами України, намагалися переїхати на Україну, щоб помагати в новому будівництві. Але Василенко у цей відповідальний момент гострої нестачі на Україні українських культурних сил покидає Київ і їде до Москви на підрядну працю „четвертого помічника міністра освіти”.

³¹⁾ „Визвольні змагання україн. народу”, ч. 352.

обрали ще Дм. Антоновича і Дм. Дорошенка. Проте, каже Дорошенко, все це швидко було перевірене у зв'язку з цілковитим переформуванням Ц. Р. на нових підвалинах.³²⁾

Отож, Науменко був одною з чоловічих персон серед українців до революції і в перший момент після неї, і до нього українське громадянство мало безперечний респект. Але разом з тим ми находимо у вересні місяці 1917 р. запізніле повідомлення, передруковане з „Діла”, такого змісту:

„Кіевская Мысль” доносить, що в Києві відновило свою діяльність товариство **Стара Громада**. Завдання цього товариства такі: пособляти розвиткові української культури й дбати про розвиток української науки й літератури. Крім того, товариство **Стара Громада** бере на себе роботу увіковічення пам'яті померших українських діячів, охороняючи могили їх, а особливо могилу Т. Шевченка.

Основателями товариства **Стара Громада** є відомі діячі: В. Науменко, Е. Трегубів і В. Ігнатович. Вони, як сказано в статуті товариства, хотять надати **Старій Громаді** такий же самий напрям, який мала перша в Києві українська організація, що під назвою **Стара Громада** працювала без перерви протягом майже 60 літ.

До складу колишньої **Старої Громади**, крім згаданих трьох основателів, ще входили: І. Нечуй-Левицький, К. Гамалій, І. Новицький, М. Василенко, Є. Чикаленко, Г. Квятковський, Е. Кивлицький, А. Чернявський, К. Шрамченко й П. Холодний. Всі ці особи є тепер знову членами відновленого товариства **Стара Громада**”.³³⁾

Тут ми спостерігаємо незвичайно чудернацьке явище. Відбулася лютнева революція 1917 р.; перед усім українським народом і нечисленною його інтелігенцією, що лишилась при ньому, постало безліч важливих, тяжких і негайних національних завдань, а Науменко з групою інших

---

³²⁾ Дорошенко, том. I, ст. 42.

³³⁾ „Визвольні змагання”..., ч. 337.

інтелігентів, а в тому числі бачимо й Василенка, засновують не „нову”, а „стару” громаду і ставлять перед членами її ті завдання, що були поставлені перед Старою Громадою ще 60 років тому у зовсім відмінних політичних умовах. Все це виглядає якось дуже дивовижно.

Ворожі антиукраїнські виступи Іванова, Ліперовського, Я. Коблова, Ф. Николайчика, що були службовцями Київської учбової округи і наглядали за школами, викликали серед українських діячів цілком зрозуміле обурення. Генеральний Секретар Ц. Р. вимагав усунення з посад цих осіб, як громадсько шкідливий елемент, але Науменко — рішуче спротивився цьому. Більш того, як подає Д. Дорошенко:

„Науменко взагалі не визнавав державного характеру ген. секретарства: як він висловився в інтерв'ю з співробітниками „Кієвлянина” (реакційного й антиукраїнського органу В. В. Шульгина — ДС), він уважав Генеральний Секретаріат за „інституцію приватного характеру” і тому не хотів вступати з ним в офіційні зносини”.³⁴⁾

Коли ж після проголошення третім універсалом Центральної Ради Української Народньої Республіки Генеральний Секретаріат все ж домігся звільнення з посад у Київській учбовій округі Іванова, Ліперовського і Николайчика, то В. П. Науменко на знак протесту подався до дімісії.³⁵⁾ Як все це зрозуміти?

Дм. Дорошенко, згадуючи про те, що деякі українці (як от Ф. Николайчик), які брали раніше діяльну участь в українському культурному житті, після революції одійшли від українства тому, що їх налякав „радикальний характер політичних і соціальних домагань” українців. А в іншому місці він пише, що в очах членів „Союза хлѣборобовъ-собственниковъ”, що його в 1917 р. організував на Полтавщині Мих. Коваленко, поміщик з Костянтиноградського повіту, „всі „українці” були руїники, „спілчани”, які тільки й чигають, щоб одібрати у заможніших

---

³⁴⁾ Дорошенко, том I, ст. 395.

³⁵⁾ там же, ст. 397.

людей землю". Для членів цього союзу, що склалися переважно із заможніших селян та козаків і для яких національне питання не існувало, бо вони ним не цікавилися, „українство й грабіж приватної власности — це все од-но”.³⁶⁾

Отже, тут висунуто обвинувачення тодішнього українського руху (основної його течії) у радикалізмі політичних і соціальних домагань, який, мовляв, одштовхував людей від українства. А ось у виданій в 1961 р. в Києві книжці спогадів тогочасного спостерігача ми читаємо проти-лежне:

„Жовтоблакитна преса почала підсилено вихваляти (в 1917 р.) своїх діячів: Петлюру, Грушевського і Винниченка. Їх вважали архіреволюціонерами, людьми кришталевої чистоти.

На перший погляд і справді ці ватажки могли здатися людьми високого інтелекту і порядности. Журналіст, історик і письменник — та неабиякі фахівці, а добре відомі, з багатьма друкованими працями, особливо у Грушевського і Винниченка (Петлюра писав переважно журнальні статті). Та не треба було багато часу, щоб побачити і упевнитись: всіх цих випадкових проводирів об'єднувала люта ненависть до робітничого класу, плазування і відданість капіталістично-поміщицькому ладу. Цілком природньо, що такі ватажки раді були продати державу кому завгодно, віддати до неволі народ, — тільки б затриматись при владі і бути спокійними, що більшовицька гроза не повернеться”.³⁷⁾

Де ж правда? Чи в тому, що український рух був такий крайньо радикальний у своїх політичних і соціальних вимогах, що одганяв від себе багатих українських селян і козаків, а також таких інтелігентів, як Ф. Николайчик і навіть таких, як Науменко та Василенко, чи в тому, що він, той український рух, був такий реакційний, що проводники його люто ненавиділи робітників і були віддані капіталістично-поміщицькому ладові, хоч самі не

---

³⁶⁾ Там же, ст. 76.

³⁷⁾ Григорій Григор'єв: У старому Києві. Спогади. Вид. „Радян. Письменник”, Київ, 1961, ст. 296.

були ні капіталістами, ні поміщиками? Мусимо визнати, що цілковитої правди немає ні в першому, ні в другому твердженні.

Щоправда, тодішній український рух, як рух революційний, безперечно лякав своїми радикальними соціальними й політичними вимогами не тільки деяких багатих селян та поміщиків, і не тільки Ф. Николайчика, а й Науменка та Василенка. Проте самим покликуванням на це не можна пояснити даного явища. Адже серед великоруських політичних груп, як ми знаємо, були ще більш радикальні політичні й соціальні домагання, ніж їх представляли тоді українці. Проте ні Мілюков, ні Маклаков, ні Денікін, ні Алексеев, ні Набоков, ні Кокошкін, ні маса інших тодішніх великоруських діячів і політиків не зрікалися через це бути великоросами, не зрікалися своєї мови, як скажімо, Ф. Николайчик та чимало інших зреклися тоді бути українцями. Вони, великороси, ніде не виступали проти інтересів великоруського народу, навпаки — уперто боролися за кожную крихту його життєвих і навіть — імперіялістичних інтересів. А великоруський же народ до революції не був упосліджений до такої міри, як український.

Чому ж треба було Николайчикові чи комусь іншому відрікатися українства й переходити на бік великоруських колонізаторів? Чому руку цього колонізаторського елемента треба було підтримувати Науменкові й Василенкові?

У спогадах Віктора Андрієвського є цікаве місце тісно пов'язане з моментом повстання Директорії, що розпочалося 14. XI. 1918 р. Там ми читаємо:

„З інтересних новин того дня було те, що по місту Києву було розліплено прокламацію, підписану іменем чи „Української Громади“, чи щось у тім роді. В тій прокламації ціле повстання проти генерала Скоропадського пояснялося, як справа особистої амбіції Винниченка й Петлюри. Зміст тої відозви робив нужденне вражіння. Цікаво було, хто крився за підписом? Володимир Михайлович (Шемер) пояснив нам: — Та се ж знаменита організація найславніших ук-

раїнців, а в склад її входять аж цілих троє: Скоропадський, Василенко і Науменко. Компанія не велика, але сильна духом!”³⁸⁾

Якщо про авторство проклямації сказано тут лише здогадно, то про членство Василенка й Науменка в „Українській Громаді” П. Скоропадського сказано тут безперечно з певністю. Адже чолові тодішні хліборобидемократи мусили про це достеменно знати, бо не були ворожою до Скоропадського політичною групою і перебували „в контактi з „Громадою”, як про це писав Дм. Дорошенко.³⁹⁾

Дм. Донцов писав, що „Науменко — людина аполітична”.⁴⁰⁾ Проте, цього твердження не можна приймати абсолютно. Адже „Українська Громада” П. Скоропадського була сугубо політичною організацією. Про неї ми читаємо в „Українському Державникові — Календарі-альманасі на 1942 рік”:

„29 квітня 1918 р. Всеукраїнський з’їзд „Союза земельних власників (російської організації на Україні — ДС) і Української Громади проголошує Гетьманом Всієї України Павла Скоропадського.”⁴¹⁾

Другий важливий момент. Не визнаючи державного характеру за Генеральним Секретаріатом Центральної Ради і відмовляючися навіть встановлювати з ним офіційні стосунки, Науменко зразу ж, проте, після державного перевороту 20. IV. 1918 р. визнав державний характер за режимом П. Скоропадського і пішов працювати в апарат його уряду.⁴²⁾ А в останньому гетьманському кабінеті С. Н. Гербея, що був створений вже після проголошення П. Скоропадським 14. XI. 1918 р. грамоти про федерацію України з небільшовицькою Росією, приймає навіть пост міністра освіти.⁴³⁾ Значить, Науменко мав цілком ясні край-

³⁸⁾ Віктор Андрієвський: З минулого. Том II. — Від Гетьмана до Директорії. Частина перша: Гетьман. Берлін, 1923, ст. 205.

³⁹⁾ Дорошенко, том II, ст. 29.

⁴⁰⁾ Донцов: Рік 1918, ст. 126.

⁴¹⁾ Видання берлінське, ст. 60.

⁴²⁾ Дорошенко, том II, ст. 338.

⁴³⁾ Там же, ст. 414-415.

ньо-консервативні соціально-політичні переконання, але до 1917 р. не був тільки політично активним. Інакше всіх поданих тут фактів пояснити не можна.

Очевидно, стоїмо ми тут, як це здебільшого й буває в житті, перед фактом взаємодії багатьох окремих причин. Причин не тільки соціальних і політичних, а ще й психологічних, складних і заплутаних родинних та приятельських зв'язків, прищепленого вихованням способу мислення, тощо.

З життєвої практики ми знаємо, як (навіть ненароком і без наміру образити) дітнута чужа хвороблива амбіція може призвести до тяжких наслідків і з близьких друзів поробити ворогів. А амбіція Науменка безперечно була дуже вражена та ще й привселюдно. Адже на початку створення Центральної Ради його обрано було на заступника голови, а до приїзду Мих. Грушевського він мав бути таки головою. Але швидко після того Ц. Р. було реорганізовано і Науменка відсунуто в тінь, позбавлено будь-якої керівної там ролі. До такої метаморфози не всяка людина може поставитися спокійно, розумно й гідно. Бо ж як інакше, як не ображеною амбіцією, можна пояснити Науменкову заяву про те, що Генеральний Секретаріат Ц. Р. є „інституцією приватного характеру”? Та ще й заяву, зроблену співробітникові чорносотенного й україножерного „Кієвлянина”! Од такого кроку його мусило було б утримати бодай відчуття національної й людської гідності, але цього не сталося. Тож виходить, що тут вражена амбіція перемогла навіть почуття власної національної й людської гідності.

Ми не знаємо Науменкової родинної ситуації. А цей момент також може дуже сильно впливати на дії людини. Адже не завжди дружина проймається ідеями свого чоловіка, особливо, коли вона ще й іншого національного походження. Яскравими прикладами до цього можуть бути: дружина письменника Панаса Мирного і дружина наркома освіти УРСР Гр. Гринька. Не відомі нам ближче й приятельські зв'язки Науменка з великоросами, які теж

могли мати чималий на нього вплив, як про це свідчить приклад з Василенком та його зв'язками з великоруськими кадетами. І т. д.

Хоча поліцейний орган влади Директорії десь в грудні 1918 р. позаарештовував сливе всіх гетьманських міністрів, що знайшлися в Києві, Науменка, як старого діяча на українській ниві, залишено було на волі. Проте в 1919 р., коли більшовики захопили Київ, він, залишившись там, загинув у чека. Так даремно пропала в час найбільшої потреби для України визначна українська культурна сила, яка не схотіла наприкінці свого життя піти на допомогу відродженню свого народу, а пов'язала свою долю з реакційним російським єдинородіємством. Це була трагедія, але не тільки самого Науменка, а й усього тодішнього українства, бо цей випадок не був єдиний і ізольований.

II. ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ВАСИЛЕНКА Й МІЛЮКОВА ТА ЇХНЬОГО СТАВЛЕННЯ ДО САМОСТІЙНОСТІ УКРАЇНИ

1. Сила російського імперського виховання та тяжіння його над Василенком

Микола Прокопович Василенко (1866-1935) — професор історії українського права, автор значної кількості наукових праць із цієї ділянки. Був він українець з походження і ще до революції 1917 р. виявив зацікавлення до українських культурних справ. Був членом ще старої української громади. З 1908 р. ми бачимо його серед співробітників Українського Наукового Товариства в Києві, а з 1911 р. серед членів НТШ у Львові. Також і сам Василенко прилюдно визнав себе за українця. Тож з погляду ясного усвідомлення Василенком своєї національної приналежності ніяких сумнівів не може бути.

Перед 29. IV. 1918 р. на першого прем'єр-міністра гетьманського уряду було призначено М. Сахно-Устимовича. Він разом із П. Скоропадським і підписав першу гетьманську „Грамоту до всього українського народу”, що її заготовлено раніше, а оголошено 29. IV. Проте вже 30 квіт-

ня 1918 р. на голову Ради міністрів гетьманського уряду призначено було М. Василенка з дорученням сформувати кабінет. Та коли 3. V. кабінет міністрів був вже сформований, на голову його призначено Ф. Лизогуба, а Василенко став міністром освіти.⁴⁴⁾ У цій ролі Василенко й пробув до 24. X. 1918 р.

Ці дані ясно говорять про те, що Василенко користувався у П. Скоропадського цілковитою довірою, був у курсі справ підготування до державного перевороту й активно співпрацював із П. Скоропадським у цій справі. А з цього напрохується й другий висновок, що Василенко належав до членів „Української Народньої Громади” (пізніше її називано вже тільки „Українською Громадою”), що її створив П. Скоропадський і яка була контрагентом російського на Україні „Союза земельних собственников”, у спілці з яким (за згодою та допомогою німців) і був здійснений державний переворот 29. IV. 1918 р.

У 1918 р. Василенко мав понад 50 років, цебто — був уже людина цілком зріла і стала у своїх поглядах. Але сила імперського виховання, прищеплювана на Україні століттями через усю російську урядову систему й мережу російських шкіл та російських же урядових, громадських та політичних організацій, тяжіла над ним, як і над величезною більшістю тодішніх інтелігентів України. Стисле, але яскраве змалювання спустошливої дії тої російської імперської системи виховання на Україні дав у 1918 р. Мих. Грушевський у короткій статті „Кінець московської орієнтації”, що увійшла до не так давно виданого в Нью Йорці збірника науково-публіцистичних праць Грушевського.⁴⁵⁾

Повертаючися на початку 1918 р. до поруйнованого більшовиками Києва, де „пролилась кров тисяч розстріляних українських інтелігентів і молоді”, Грушевський писав, що для нього й інших стала:

---

⁴⁴⁾ Дорошенко, том II, ст. 53-54, 60.

⁴⁵⁾ Мих. С. Грушевський: Вибрані праці. Видано з нагоди 25-річчя з дня його смерті (1934-1959). Зібрав і впорядкував Микола Галій. Нью Йорк, 1960. Вид. „Прометей”.

...„пережита й віджита” „наша орієнтація на Московщину, на Росію, накидвана нам довго й уперто силоміць, і кінцем, як то часто буває, справді присвоєна собі значною частиною українського громадянства”.⁴⁶⁾

Проте, як це показав наступний період гетьманського режиму в 1918 р., а потім і період більшовицької окупації України, не для всіх українців та традиційна імперська орієнтація, оте тяжіння до Москви й Петрограду „згоріли” під час більшовицького погрому Києва на грані 1917—1918 років і зробилися віджилими. Виявилося тоді, що від того імперського тяжіння не так легко увільнитися людям навіть з такою яскраво виявленою індивідуальністю, як у Василенка або Науменка, не кажучи вже про таких українців з походження, як М. П. Чубинський (колишній співробітник „Украинской Жизни”, син українця-етнографа П. П. Чубинського, автора гімну „Ще не вмерла Україна”), або Олекса Романов (син української цисьменниці Одарки Романової, про якого Дм. Дорошенко писав, що він у 1918 р. був „переконаним русофілом”), або Ігор О. Кістяковський (син свідомого українця-науковця), або Мик. Мих. Могилянський (український етнограф), або Ф. А. Лизогуб, В. А. Кулябко-Корецький, В. В. Зінківський (Зеньковскій), С. В. Завадський, Ю. Ю. Соколовський, О. Ф. Рогоза (все це члени, уряду Павла Скоропадського), Євг. Спекторський (тоді ректор Київського державного університету), В. І. Вернадський (перший голова АН на Україні) і маса інших чоловік і менш чоловік діячів режиму тодішньої Гетьманщини.⁴⁷⁾

Всі вони були українці з походження, але разом з тим всі вони були виховані в великоруській школі, на зразках великоруської культури, отже — були одні в значному, а інші у цілковитому полоні традиційних російських імперських ідей та були в той чи інший спосіб органічно поєднані з російським імперським режимом, відобравали

---

⁴⁶⁾ Там же, ст. 57.

⁴⁷⁾ Відомості про них див. у Дорошенка, том II; про Спекторського в „Україні” Борщака ч. 6 за 1951, ст. 485.

в ньому до революції якусь провідну, або визначну ролю, або, нарешті, займали добрі посади.

Все це були люди більш чи менш виявленого правого або поміркованого (кадетського) напрямку, які мали яскраво виражену відразу до революції, завдяки якій у 1917 р. несподівано для всіх на політичній арені й постала Українська Народня Республіка. Всі вони почували, що їхнє особисте, службове й маєткове існування вже невід'ємно пов'язане із щойно поваленим устроєм російської імперії. Тому вони й ухопилися за режим Скоропадського, як за якір порятунку, як за надію майбутнього відродження тої втраченої „єдиної неділимої”, основи їхнього особистого добробуту й широкого поля діяльності для задоволення їхніх особистих амбіцій. А як повалився й реакційний режим Скоропадського на Україні, вони у величезній більшості пішли до табору Денікіна-Врангеля і попливли у фарватері білої російської течії на еміграцію та й утопилися в ній разом із своїми нащадками, цілком загинувши для України, нічого корисного не зробивши для справи її відродження, а часто-густо принісши їй непоправне зло своєю політичною діяльністю, ворожою інтересам України та її народу.

Але таке ж саме явище імперського тяжіння, прищеплено довгим і послідовним вихованням, ми бачимо і серед радикальних революційних українських елементів. Згадаймо, для прикладу, Ів. Кирієнка, комісара при київській військовій окрузі в 1917 р. і брата М. П. Василенка — Костя Василенка, тодішнього комісара м. Києва. Обидва вони — члени російської партії соц.-дем. меншевиків — у 1917 р. завзято поборювали Центральну Раду й український визвольний рух.⁴⁸⁾ Згадаймо також отакі яскраві й відомі всім постаті з часів революції, як Дм. Мануїльський, Микола Скрипник, Володимир Затонський, Гр. Гринько, Панас Любченко, Ю. Коцюбинський і багато інших діячів революції на Україні. Всі вони також були українці з походження, всі вони й визнавали себе за українців, але всі вони попливли течією „єдиної неділимої” і всіх їх, кінець-кінцем,

---

⁴⁸⁾ Дорошенко, том I, ст. 157, 162, 172.

і знищила кремлівська м'ясорубка, якої вони твердо трималися. Їм також не легко було перебороти в собі ті самі впливи традиційного імперського виховання, часто-густо (як і в передущій групі) ускладнені ще й невдалими національно-мішаними подружніми зв'язками. Їм також важко було вирватися з лабет всеімперських ідей, всеімперського думання й з організаційних пут всеімперських же революційних партій.

Ми говоримо тут про сучасників та учасників великого революційного зрушення українського народу в 1917 р. Але ще в більшій мірі відчували це тяжіння імперського виховання українці старшої генерації революціонерів — землевольці й народовольці, — як от: Яків Стефанович (організатор невдалого Чигиринського повстання й автор революційних пісень українською мовою з 1874—75 р.), Дмитро Лизогуб (який у в'язниці незадовго перед стратою турбувався про те, щоб знайти вчителя-„українофіла” для свого меншого брата), А. І. Желябов (що у листі до Мих. Драгоманова десь у 1880 р. писав сам про себе, як про „переконаного автономіста”, що лише й бачить „порятунок в розподілі імперії на автономні частини”); Вол. Дебагорій-Мокриєвич, С. Степняк-Кравчинський, Микола Кибальчич і безліч інших українців, що або поклали свої голови в бойових лавах російських (імперських) революційних партій, або віддали тим партіям усі свої сили.

Євген Чикаленко у своїх спогадах з 1917 р. розповів про один характерний випадок. Філософ Лесевич, українець з походження, віддав увесь свій талант для розвитку російської культури. І лише перед смертю усвідомив, що йому, як українцеві, треба було йти шляхом свого народу й творити вартості для рідної культури, а не збочувати на чужі стежки, й не приєднуватися до творців чужих цінностей, в той час як свій народ скніє у безкультур'ї. Він казав:

„Як тяжко вмирати, побачивши аж перед смертю, що все своє життя йшов не тою дорогою, якою треба було йти”.⁴⁹⁾

⁴⁹⁾ Євген Чикаленко: Уривок з моїх споминів за 1917 р. Прага, 1932, ст. 14.

(Далі буде)

З ШЕРЕГУ СЛАВНИХ

(У 20-ліття смерті Миколи Ковальського)

Місяця грудня дня 28-го року Божого 1944-го в похмурому гітлерівському Дахау звалився дуб-велитень Микола Миколаєвич Ковальський. Його душа полинула до престолу Всевишнього благи кращої долі для України... Чиї ж, як не його дужі молитви, має вислухати Милосердний?

Хто з сучасників цього праведника на гостинній землі захоче повірити, що його вже немає між нами? Думка не хоче миритись, що з дня останнього віддиху Ковальського минуло аж двадцять довгих років.

Помер він у таких обставинах, які не дозволили залишити нам ніякого заповіту. Та заповітом для сучасного й прийдешніх поколінь будуть чини Покійного.

Під час збройної боротьби за нашу Державу Покійному долею було призначено стати в проводі Державного Контролю в війську. Той, хто пережив революцію 1917 року, коли розхитались усякі чесноти й умовності, може зрозуміти, що тільки така криштально-чиста й чесна людина, як Ковальський, могла отримати подібне призначення. І вніс він на плечах цей тягар аж до останнього набою з рушничі та люто зламаної шаблі на коліні...

Прийшов тяжкий хліб — на еміграції на чужині. Але М. М. Ковальський ніколи не сказав: „Горе переможеним”... Його незломна віра в перемогу за Державу ніколи не покидала навіть у найтяжчих умовах еміграційної дійсності.

Як людина великого розуму й широкого розмаху думки, Ковальський ввійшов у середовище еміграції не рядовим громадянином, бо вже на 1-ому З'їзді української політичної еміграції був обраний членом Головної Управи Українського Центрального Комітету в Польщі, з тим, щоб за короткий, порівнюючи, час стали його головою. І пробув він головою одинадцять років...

Не берусь оцінювати велитенської різносторонньої праці Покійного, яку він поклав за той час на добро нашої еміграції. Це, хоч і не зовсім повно, зробив генерал М. Садовський у своїй цікавій книжечці під назвою — „Микола Ковальський”, (1885-1944”, Нью Йорк, Торонто 1954).

Але й мені зараз дещо хочеться сказати.

„Голос народу — голос божий”, а це був голос козаків кол. армії Української Народньої Республіки. Вони казали: „Поки живі наші стовпи — Головний Отаман, Андрій Лівіцький, полководець В. Сальський і М. М. Ковальський, нашій еміграції немає чого боятись”.

Кремезна постать М. Ковальського, майже постійно вдягненого в чорне вбрання з білою сорочкою й чорною краваткою, з міцно стисненими тонкими губами, завжди була в русі. Ніхто із складу Головної

Управи Комітету не міг заступити його у справах морально-правної та матеріальної допомоги.

Його впертість в досягненні постановленої мети знали і в польських урядових колах. Там він докучав кому тільки міг, обороняючи наших людей. Переказували, що М. Ковальський міг виходити в одні двері та відразу прийти до тієї ж особи в другі.

Україножер і психопат-садист воевода Костек-Бернацький, після двогодинної інтервенції М. Ковальського, вийшов до своєї канцелярії і сказав урядовцям: „Коли п. Ковальський ще звернеться до нас з якимсь проханням, то прошу все для нього зробити, але до мене не впускати, бо він передчасно зажене мене в могилу”.

М. М. Ковальський ніколи й нікому не скаржився, що йому тяжко працювати в Комітеті, бо він себе свідомо, добровільно й жертвенно поставив на службу українській еміграційній громаді. Справді ж бо, міг же він, як добрий правник, дістати в Польщі добру заробітчанську посаду. І так воно сталося, коли гітлерівці зліквідували Український (еміграційний) Центральний Комітет у Варшаві, а тим і припинили всякі можливості легальної праці.

Особливою сердечністю, що межувала просто зо святістю, М. Ковальський відзначався при уділюванні матеріальної допомоги. Від нього ніхто не виходив, щоб чогось не дістав.

Коли вже комітетська каса була зовсім порожньою, тоді М. Ковальський витягав якісь гроші з власного гаманця, хоч той гаманець також був не дуже повний.

Не дожив М. Ковальський до того моменту, коли почули ми пахощі рідної землі, принесені нам найновішими нашими братами-емігрантами з просторів України.

Не судилося йому знати, що не надармо він ще замолоду почав працювати для добра України та що не надармо пролилась дорожінна кров вояків армії Української Народньої Республіки.

Для прийдешніх же поколінь буде найприкрішим те, що в Дахау не можна буде розшукати благородних кісток Покійника, щоб зложити їх у Пантеоні в Києві. — **Інж. Яків Танцюра.**

---

3 ДІЯЛЬНОСТІ ДЕНВЕРСЬКОЇ ГРУПИ УВАН

У січні 1964 вийшли англійською мовою в Нью-Йорку, Н. Й. друком „Українські Народні Казки” (Ukrainian Folk Tales, Coward — McCann, Inc., Publisher) в перекладі п. Марії Галун-Блох, відомої американської дитячої письменниці українського походження. Люксово видана книжка, квартового формату, на 76 сторінках, охоплює 12 казок, вибраних із збірок українських етнографів — Івана Рудченка і Марії Лук'яненко. Публікація оздоблена ілюстраціями мистця Якова Гніздовського.

У зв'язку з цим 8 лютого 1964 р. відбулося чергове засідання Денверської Групи УВАН у США, на якому авторка-перекладачка виголосила англійською мовою доповідь на тему „Іван Рудченко-проблема перекладу фольклорних матеріалів”.

У своїй, на високому науковому рівні, доповіді п. М. Галун-Блох поділилася з присутніми відомостями про мотиви та історію свого зацікавлення українськими фольклорними матеріалами, зокрема збіркою Івана Рудченка. Після цього подала короткі дані про життя й діяльність (1845-1905) цього визначного українського етнографа XIX ст., та описала добу, в якій він діяв — у колі П. Чубинського, М. Драгоманова й інших українських етнографів.

Згадала про літературну, а особливо етнографічну діяльність Ів. Рудченка. Вислідом її були дві збірки етнографічних матеріалів: „Українські (Южно-русские народні казки”, тт. I-II, 1869-1870) та „Чумацькі пісні” (1874) з монографією про українське чумацтво. Заповіджений третій том „Укр. нар. казок” Ів. Рудченка не появився. Є дані, що матеріал, зібраний для нього, згодом використав М. Драгоманов у своїх пізніше виданих збірниках (1899-1907).

Доповідачка обговорила „Укр. нар. казки”, тт. I-II, Ів. Рудченка, підкресливши багатство їх змісту та високу наукову вартість, як фольклорного матеріалу, зібраного безпосередньо з уст народу й переданого друком українською мовою з усіма діалектологічними та чуттєвими нюансами.

Після того п. М. Галин-Блох докладно спинилася на тих проблемах і труднощах, з якими вона зустрілася, перекладаючи та приносивши для вжитку американської молоді, ці записи фольклорних матеріалів з української на англійську мову. Вони впливали не тільки з різниці мов, але й з глибокого змісту казок, як витвору століть і скарбниці народної мудрости. То був неначе б то вгляд у тайни творчості п. М. Галин-Блох, у позалаштункову апаратуру її перекладацької майстерні. Із зачитаних, як зразків, уривків перекладу було видано, що доповідачка майстерно й талановито вив'язалася із свого складного завдання.

Згаданий переклад „Укр. нар. казок” п. М. Галун-Блох покищо охоплює тільки звирінний цикл матеріалів — „коли ще звірі говорили”. Він є першою книжкою в серії подібних нею задуманих і приготовлених для друку видань, призначених для американської молоді. Одночасно вона підготує для друку переклад тих же „Укр. нар. казок” Ів. Рудченка в академічному оформленні, з відповідною передмовою та коментарями, для потреб американських наукових кол.

У зборах, під головуванням проф. д-ра Б. Бинара, взяли участь 24 особи, мішаного укр.-американського складу. З них шість — сказали слово в обговоренні цієї цікавої тематично і цінної доповіді. Рефероване 47-ме засідання Денв. Групи УВАН було не тільки не-

буденним для присутніх, але й святом п. Марії Галун-Блох у зв'язку з появою згаданої тринадцятої її книжки. Одночасно було воно наче б то вшануванням роковин майже 100-ліття з часу народження української, на цей раз в англійсько-американському оформленні, мистецької, але основаної на народньо-фольклорному матеріалі, літератури для молоді.

Доповідь була записана, заходами п. Дана Блоха, на магніто-стужку для вжитку інших українських і американських наукових осередків.

Л. Б.

РЕЦЕНЗІЇ

„СЛІДСТВО” НАД ПІДРУЧНИКАМИ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ
Д-р Я. С. Парамонов, Звідки ми, чиї ми діти? (Нове з історії стародавньої Руси). Вінніпег 1963. 118 стор.

Ця книжка важлива тим, що це перша в українському історіознавстві праця на тему „слов'янської теорії” походження Києво-Руської імперії. Вона цікава тим, що займається контрверсійною темою. Вартісна ж тим, що вона потенційно зрушує із застою проблему генези Києво-Руської імперії, початки якої українська „офіційна” історіографія традиційно, загально й догматично приписує заслугам варягів; свіжа вона тим, що місцями інформує про такі дані, що, як правило, невідомі нашим науковцям, напр., „Влесова книга” тощо.

Автор має винятковий дар живо й доступно викладати; завдяки тому розповідальному типові викладу з його живим стилем, плюс нова тема й ревіляційні новини, — все це й багато дечого іншого в цьому роді складається на те, що книжка читається, немов жива, сенсаційна повість.

Якщо б на цю книжку писати рецензію, то треба було б писати або багато (не менше, як розмір книжки д-ра Парамонова, або й більше), або не писати нічого.

Ці ось рядки, розуміється, не є рецензією; їхня основна мета лиш відмітити сам факт появи книжки д-ра Парамонова. Якщо б я писав рецензію, то я, між іншим, зупинився б також на твердженні автора, що українці, як етнічна спільнота, що оформилася в націю (в модерному розумінні цього слова) щойно за Козаччини (на думку д-ра Парамонова), не можуть в абсолютному сенсі утотожнювати себе з Києво-Руською державою, на традиції якої також заявляють претенсії росіяни й білоруси, бо ж вони також були співтворцями й елементами Києво-Руської держави.

Київ, що був центром і столицею Києво-Руської держави, як був так і є на етнографічній території України, і був він столицею українців-полян ще перед створенням Києво-Руської імперії; отже лише українці мають право до минулого своєї столиці і української

етнографічної території, яка в основному (принаймні центральна Україна) були осередком і колискою цієї імперії. Українці не можуть не ідентифікувати себе з самим зародком і нуклієм Києво-Руської імперії, і не чинити цього лише тому, що до цієї імперії колись, на її периферіях, належали Московщина й Білорусь. Вони бо повинні вважати, що самі були колоніями Києва, отже згодом визволилися від нього, і стали самостійними, або повинні прийняти мову й культуру тієї слов'янської спільноти, яка Києво-Руську імперію створила, очолила й була її основою; цією ж спільнотою була та, що тепер називається українською. Тут справа не так назви („русини”, „українці”, „росіяни”), — найголовнішою тут є справа мови, культури й самосвідомості про своє етнічно-політичне самовизначення й самоозначення. Адже ж англійці не можуть відмовитися ідентифікувати себе з давньою Британською імперією через те тільки, що, мовляв до неї колись належали США, Канада, Австралія, Нова Зеландія, а навіть Індія. Якщо йдеться про історично-політичні права, то Київ має право на Москву й Мінськ, але Москва й Мінськ не мають права на Київ. Звичайно, ці „права” тепер уже нереальні.

Ще одне зауваження: покійний Мирон Кордуба (професор Варшавського університету) твердив, що етнічна маса українських племен оформилася в націю за часів т. зв. Литовсько-Руської держави; натомість українські науковці у Празі гостро атакували Кордубу, твердили, що українці ввійшли в історію ще Києво-Руської держави вже оформлені в націю.

Погляд д-ра Парамонова, що початок оформлення української етнічної маси в націю локується в періоді Козаччини, хронологічно мало що відрізняється від погляду Кордуби.

Мені здається, що в усіх цих випадках замало враховується принцип еволюції.

Як зустрінуть книжку д-ра Парамонова наші, так би мовити, „офіційні” історики, передбачити не трудно. Якщо б вони стали проти надання їй права горожанства, то, мені здається, вони це намагалися б чинити з різного типу політичних мотивів, намагаючись прислонити це завісою „фаховості”, а у зв'язку з тим і „методології”.

З уваги на це, щоб увести в „академію” якусь нову теорію, треба було б двері „академії” відчиняти ключем філософії й теорії історіознавства, та принципово пов'язаної з ними методології. Або простіше: ключем мети й методи досліджування історії. Українське „історіознавство” (а точніше — в нас є лише історіографія) не має під собою цього ґрунту, і тому кожна дискусія на теми історії являє собою веселе *qui pro quo*.

ЮМЛ.

Від ред. — вищезгадану книжку можна набути в Consistory Church Goods Supply, 7 St. Johns Avenue, Winnipeg 4, Manitoba, Canada.

ПОЖЕРТВИ НА ВИДАВНИЧИЙ ФОНД „Н. Л.”

По \$15.00: Всеч. о. С. Ярмусь, збірка на Похороні бл. п. Марії Еванс, Стед, Ман.

По \$6.25: Н. А. Григорчук, Етелберт, Ман; Нестор Грабовський, Торонто.

По \$5.00: Д-р Лисак, Норт Соррі, Б. К.

По \$4.00: Н. В. Бачинський, Папларфілд, Ман; Високопреосв. Владика Архиеп. Андрей, Едмонтон, Алта.

По \$3.25: Семен Пирч, Калмар, Алта; д-р А. Данильчук, Канора, Саск; пані П. Охїтва, Порт Кредит, Онт.

По \$3.00: Ф. Т. Гаврилук, Норт Соррі, Б. К.

По \$2.25: Ф. Ємчук, Фт. Виллям, Онт.

По \$2.00: Всеч. о. М. Стеценко, Вакав, Саск; Лука Томащук, Монтреал; П. Грабарчук, Едмонтон, Алта; Д. Колішко, Гартфорд, Кон.

По \$1.75: Д. Мацелюх, Нью Вестминстер, Б. К.

По \$1.50: Д-р М. Яремко, Верміліон, Н. Дак.

По \$1.25: І. Гуцуляк, Ендрю, Алта; ІІ. Квас, Торонто; Н. Лабюк, Сторджис, Саск; Олекса Мех, Оттава; о. Прот. Д. Фотій, Торонто; ІІ. Білоус, Давфин, Ман; о. Д. Лучак, Едмонтон; Е. Коча, Торонто; Г. Пінюта, Фт. Френсис, Онт; Д. Забитовський, Кенора, Онт; Іван Бугера, Ст. Піер, Ман; о. С. Столярчук, Н. Бетлфорд, Саск; о. М. Куданович, Філяделфія, Па; Д. Кравчук, Елфрос, Саск; С. А. Талпаш, Бюкенен, Саск; проф. С. Грановський, Ст. Пол, Минн; В. Б. Міськів, Фт. Вільям, Онт; А. Пауш, Едмонтон, Алта; В. Гавриш, Биссет, Ман; М. І. Кривецький, Вінніпег; Ю. А. Сластіон, Денвер, Кол; о. Прот. Ф. Керніцький, Виндзор, Онт; проф. А. Михайленко, Саскатун; Б. Радиш, Гемилтон, Онт.

По \$1.00: А. Роїк, Едмонтон; о. Прот. В. Левицький, Миннеаполіс, Минн; М. О. Бова, Монтреал; Н. Беднарський, Мирнам, Алта; С. Муха, Мекдоналд, Ман; Ю. Ішнурко, Содбурі, Онт; о. Прот. Ю. Цукорник, Торонто; о. Е. Стефанюк, Лек Ла Біш, Алта; Т. Коваленко, Торонто; Ю. Стечишин, Саскатун.

По .50 ц.: о. Прот. К. Квасницький, Лешін, Кве; П. Ковтун, Вінніпег.

По .25 ц.: о. В. Слюзар, Канора, Саск; І. Олійник, Торонто; І. Василік, Едмонтон; І. Олеськів, Гемилтон, Онт; А. Фігус, Вайта, Ман; І. Світик, Келгарі, Алта; о. Ю. Гулей, Вашингтон, Д. К.

Виправлення: В останньому числі було проголошено, що п. А. Соکیل з Ст. Кетеринс, Онт., пожертвував \$2.00, а мало бути п. А. Соколів, за що оцим Вп. Жертводавця щиро перепрошуємо.

Адміністрація „Нового Літопису”.

